

Wimar Bolhuis, Paul Tang, Frans Verhagen,
Dirk-Jan van Baar & Thomas von der Dunk over
de enorme verkiezingsnederlaag en hoe verder

- 3 *Redactioneel* Verlies
4 *Column* **Menno Hurenkamp** Nestgeur uit een spuitbus
-

Tweede Kamerverkiezingen 2017

- 5 **Wimar Bolhuis** Vanuit de oppositie bouwen aan een moderne sociaal-democratie
8 **Dirk-Jan van Baar** Niet hip of sexy, maar noodzakelijk
14 **Paul Tang** Als de splinters winnen
18 **Thomas von der Dunk** Pleidooi voor een bescheiden elite
-

De PvdA en het Midden-Oosten

- 25 **Max van Weezel** De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie
37 **Patrick J. de Vries** Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld
-

Boekessays

- 45 **Erik Jurgens** Struisvogels zijn we niet, maar onzeker wel
50 **Marnix Krop** Europa van waarde
-

- 57 *Column* **Nik-Jan de Boer** Peuro
58 **A.L. Snijders** Geschiedenis

Redactioneel

Verlies

Nederland was nooit echt links, maar deze verkiezingen waren een serieuze rechtse overwinning. Herstelde welvaart, angst voor het vreemde en gebrek aan links profiel om die twee in een positief verhaal te vertalen, grepen op een ongelukkige manier in elkaar. Nog nooit was links over de hele linie zo klein. Het is veel te gemakkelijk om dat af te doen met een verwijzing naar de ongelukkige coalitie van de PvdA met de VVD, of met een verwijzing naar een rommelige campagne. Het verlies van de PvdA werd amper uitgesmeerd over de directe concurrenten, maar viel toe aan een versplinterd landschap van partijen en partijtjes die zich voor laten staan op deelbelangen.

De commentaren van Paul Tang, Wimar Bolhuis, Dirk-Jan van Baar, Frans Verhagen en Thomas von der Dunk spreken voor zich – terug naar de verbindende opdracht. Er leeft immers ook onder een geëmancipeerde bevolking steun genoeg voor centrum-links, zoals Martin Schulz in Duitsland laat zien. Maar deze stukken kunnen alleen maar een begin zijn van een analyse. Het zal het komende jaar er op of er onder zijn voor de PvdA – komt er in de gemeenteraadsverkiezingen een kentering tot stand, komt er in oppositie een kentering tot stand, komt er in onderlinge omgangsvormen een kentering tot stand? Het zijn nu nog open vragen.

Een scherpe illustratie van de teloorgang van de PvdA als brede volkspartij levert ook Max van Weezel met een kleine geschiedenis van de band tussen joden en sociaal-democraten. De samenwerking was ooit vanzelfsprekend, maar naarmate de oorlog verder in de herinnering zakte en het Palestijns-Israëliësch conflict verder opspeelde kwam daar de afgelopen jaren een einde aan. Multiculturaliteit in eigen land is al moeilijk genoeg voor een politieke partij, het incorporeren van het conflict in het Midden-Oosten amper te doen. Diplomaat Patrick de Vries geeft in aansluiting op het stuk van Van Weezel toch een voorschot, hoe we naar de Arabische wereld kunnen kijken.

Nestgeur uit een spuitbus

Door **Menno Hurenkamp**

Hoofdredacteur S&D

Het bestaansrecht van de sociaaldemocratie is de verbinding tussen hoger opgeleiden en lager opgeleiden, tussen intellectuelen en werkers, tussen nieuwkomers en achterblijvers. Die verbinding komt niet tot stand door hocusfocus maar door intelligente publieke voorzieningen die weer gebaseerd zijn op robuuste overtuigingen – let wel, geen ‘dure’ voorzieningen of ‘hoge’ uitkeringen maar regelingen die zorgen dat zieken beter worden, werkzoekenden aan de slag komen en dat wie niet mee kan, toch met opgeheven hoofd zijn medeburgers aan kan kijken. Je past die regelingen aan, aan de tijdgeest en aan de beschikbare middelen – maar wat je dus niet doet is de mensen aanpassen wanneer de voorzieningen tekort schieten. En ondertussen kijk je niet weg wanneer de wereld in brand lijkt te staan, die instituties hebben ook een internationale taak – de onrust over wat er mis gaat rond belasting, banken en migratie vraagt wetgeving. Dan mag de moraal volgen.

Laat het mopperen op mensen die niet willen deugen, leren, werken of het Wilhelmus zingen maar aan rechts over, zou een eerste opdracht zijn voor sociaaldemocraten die de aangeslagen beweging nieuw leven willen inblazen. Zorg dat je een verhaal hebt over hoe scholen, ziekenhuizen, sociale werkplaatsen, inburgering en bedrijven horen te werken. Over hoe internationale samenwerking tot stand komt. Vertel daarbij dat mooie voorzieningen natuurlijk geld kosten, dat er natuurlijk publieke middelen nodig zijn, en dat overheidsbegrotingen geen doel maar middel zijn. En laat zien dat sociale vernieuwing, duurzame ontwikkeling, integratie en

burgerschap gevolgen zijn van lokale creativiteit, ideologische bevrogenheid en natuurlijk ook wel van wat individuele inspanning. En als, als je op korte termijn wil fuseren, waarom dan niet met de echt succesvolle SDP in Duitsland, in plaats van met GroenLinks of de SP die er alles bijeen genomen ook niet florissant voorstaan?

Maar probeer hoe dan ook niet via verbaal vuurwerk over het belang van verbinding achterban te lokken. Laat zien dat je weet hoe deze tot stand komt en op welke plekken. Verspil niet te veel tijd aan nostalgische ooploopjes met partijleden, verhinder ook dat er weer partijbestuurders komen die graag in de krant willen. Investeer in makkelijk te herkennen coalities die goed werk dichterbij brengen of goedkopere, goede huizen. Accepteer dat cultuurverschillen en inkomensverschillen daarbij soms spanningen opleveren en laat het maximaliseren van die contrasten aan natuurlijke protestpartijen. Tot aan de gemeenteraadsverkiezingen is het iets minder dan een jaar, dat is een onthutsend korte periode gezien het werk dat aan de winkel is.

Maar zeg niet dat binding moet, laat zien dat het kan. Anders reproduceer je de nestgeur uit een spuitbus waar het electoraat zich nu van afgewend heeft – mooie woorden over ‘samen vooruit’, die zonder samenwerking met andere linkse of progressieve organisaties niet uit de verf komen en die gemakkelijk bezwijken onder het verlangen bestuurlijke verantwoordelijkheid te willen dragen. En die dus niet herkend worden door de tientallen procenten van de bevolking die ondubbelzinnig sociaal-democratische idealen ahangt. Het gaat bepaald te ver om te zeggen dat ze graag PvdA zouden stemmen, maar het staat vast dat ze er geen duurzame problemen mee hebben.

Vanuit de oppositie bouwen aan een moderne sociaal-democratie

Verandering komt niet door linkse samenwerking. Ook het gedachtengoed en de interne partijorganisatie moeten herzien worden. Het leren begrijpen van jongere generaties is hierin cruciaal.

WIMAR BOLHUIS

Politiek assistent ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

De PvdA heeft met 29 zetels verlies de grootste verkiezingsnederlaag uit de parlementaire geschiedenis geleden.¹ Het vertrouwen van de kiezer is weg. De samenwerking met de VVD heeft tot een onduidelijk profiel geleid. De komende jaren zal de partij vanuit de oppositie moeten werken aan een modern sociaal-democratisch programma en het vertrouwen moeten terugwinnen.

Het vertrouwen terugwinnen van veel kiezers, maar bovenal van de jongeren in Nederland. Slechts 13% van de PvdA-kiezers was onder de 35 jaar.² En maar 1% van de jongeren onder de 24 jaar die stemde koos voor de PvdA. Dat zegt genoeg. Verandering is nodig. De waarden van de sociaal-democratie – gelijkheid, solidariteit, gelijke kansen, rechtvaardigheid – zijn onder nieuwe generaties springlevend, alleen sluit de uitvoering en de presentatie door onze partij blijkbaar niet meer aan bij de moderne tijd.

Die ouderwetsheid is een essentieel aangrijppingspunt voor de wederopbouw van de

sociaal-democratie. Belangrijk startpunt van het bouwen is om de interne partijorganisatie te vernieuwen (de politieke ledenraden, en onze campagnestrategie en organisatie) en om het gedachtengoed en programma te moderniseren (vraagstukken van de toekomst zoals duurzaamheid of balans op de arbeidsmarkt).

Jongeren zijn essentieel voor de leefbaarheid van een politieke partij op lange termijn

---

De PvdA moet uiteindelijk ook een links-progressieve partij worden waarin jongeren zich herkennen. Waar de PvdA van oudsher

Wimar Bolhuis *Vanuit de oppositie bouwen aan een moderne sociaal-democratie*

juist populair was onder jongere generaties, hebben bij de afgelopen verkiezingen GroenLinks en D66 dit jongerenimago gekaapt. Jongeren zijn essentieel voor de leefbaarheid van een politieke partij op lange termijn. Voor de continuïteit van het kader, maar ook omdat ouderen juist op partijen stemmen die voor jongeren een toekomstbeeld geven.

Interne partijorganisatie

Om jongeren te trekken moeten de PvdA-bijeenkomsten gemoderniseerd worden. Nu zijn ze ouderwets. Congressen en ledenraden duren urenlang en er is geen echt debat of ideeënuitswisseling. Jongere leden haken hierdoor simpelweg af. Het merendeel weigert dan ook om mee te doen met de discussie. Want men weet op voorhand dat het niets verandert. Echte ledendemocratie vergt dat de partijtop het primaat van de leden accepteert. En de bijeenkomsten moeten daarnaast sneller, interactiever en gezelliger. Je moet je vrienden mee willen nemen naar de PvdA. Dit staat ook in de vernieuwingsagenda #kiesvoordetoekomst voor het nieuwe partijbestuur, die meer dan 400 PvdA-leden hebben getekend.³ Een voorbeeld voor een betere opzet zouden de Ideeënfabrieken van de links-progressieve beweging Positief Links kunnen zijn.⁴

Daarbij moet de campagne beter afgestemd gaan worden op jongeren. Vaak heb ik gehoord van jongeren dat zij op internet, sociale media en populaire radioshow's de campagnespots hoorden langskomen van GL, D66, VVD en D66, en ze de PvdA nergens zagen. Men kan zich afvragen wat de nieuwe generaties laten afhangen van flyers, canvassen of met standjes op de markt staan. Dit ziet er snel uit als ouderwets. De jongeren kiezen waarschijnlijk op hele andere manieren voor een politieke partij – namelijk via de nieuwe media. De PvdA moet daar slagen maken.

Gedachtengoed en programma

De PvdA heeft een probleem. Nieuwe, links-progressieve ideeën onder jongere leden bereiken de partijtop bijna niet.⁵ Die cultuur is een probleem. Jongere leden voelen zich niet gehoord en het gedachtengoed wordt niet gemoderniseerd. Dit is slecht voor de aanwas en

Jongere leden voelen zich niet gehoord en het gedachtengoed wordt niet gemoderniseerd

het behoud van jonge leden en voor de electorale aantrekkingskracht van de PvdA. De nieuwe partijvoorzitter zal oplossingen moeten vinden om tot een open cultuur te komen.

Als het gaat om een nieuw gedachtengoed lijkt de hernieuwde populariteit van de SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) en Martin Schulz in ons buurland Duitsland een inspiratiebron. Wat doen zij? De SPD richt zich stevast op een belastingverhoging voor de zogeheten rijken, de sociale rechtvaardigheid en het milieu – specifiek klimaatverandering. Daarbij zet Schulz zich keihard af tegen de AfD (Alternatieve für Deutschland), een partij die openlijk nationalistisch en anti-vreemdelingen is.⁶ Hierdoor wint hij aan populariteit. Doorgetrokken naar Nederland zou dit betekenen dat Asscher zich moet profileren als hoofduitdager van de PVV en Wilders in de komende jaren. Aangezien de sociaal-culturele dimensie de achilleshiel van linkse partijen is, omdat ze vaak vooral sociaaleconomisch worden vertrouwd, moet Asscher in de vier jaar oppositie een duidelijk profiel opbouwen op het samenlevingsvraagstuk; naast de traditionele sociaaleconomische tegenstellingen zoeken met de VVD.

Wimar Bolhuis *Vanuit de oppositie bouwen aan een moderne sociaal-democratie*

Links-progressieve samenwerking

Gelet op de uitslag is links-progressieve samenwerking de komende jaren onontbeerlijk en zelfs heel wenselijk. Waarschijnlijk vallen GroenLinks en SP buiten het kabinet en zitten onze drie linkse partijen samen in de oppositie.⁷ Dit betekent alle ruimte voor groeiende politieke samenwerking over links. Alleen moet dit gestaag, en niet ondoordacht, uit paniek en in haast zoals de oproep van minister

Plasterk nog niet eens een week na de verkiezingsdatum suggereerde.⁸ De poppetjes, identiteiten en culturen zonder grote weerstand samenvoegen vergt namelijk massagetijd. De komende jaren in de oppositie kunnen gebruikt worden om een links-progressieve coalitie te smeden voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2021. Dat kan zomaar nodig zijn, voor Asscher en de PvdA. Want ooit wordt het weer een linkse lente! Als we hard werken misschien al in 2021.

Noten

- 1 Het vorige record stond ook op naam van de PvdA: 22 zetels verlies, van 45 naar 23 in 2003.
- 2 www.nos.nl/artikel/2163382-jong-of-oud-man-of-vrouw-wie-stemde-op-welke-partij.html.
- 3 www.volkskrant.nl/opinie/
- 4 www.positieflinks.nl.
- 5 Daarom schreef ik eerder het 'Positief Pamflet' (2015), met daarin 17 links-progressieve ideeën voor een PvdA die zelfstandigheid, vrijheid en vooruitgang ondersteunt.
- 6 www.nrc.nl/nieuws/2017/02/17/op-deze-impuls-zat-duitsland-te-wachten-6742075-a1546590.
- 7 Bij het schrijven gaat de informateur een coalitie VVD, CDA, D66 en GroenLinks onderzoeken.
- 8 www.nos.nl/artikel/2164063-plasterk-pvda-moet-samen-gaan-met-groenlinks.html.

Niet hip of sexy, maar noodzakelijk

Er spreekt zo veel onmacht uit de PvdA over de eigen bestaansgrond, dat je er bang van wordt. In deze tijden van globalisering en flexwerk is sociale zekerheid onmisbaar.

DIRK-JAN VAN BAAR

Publicist en columnist

Wonderlijk, die enorme opluchting in het nabije buitenland over de Nederlandse verkiezingsuitslag en de uitgebleven doorbraak van Geert Wilders. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Sigmar Gabriel, een SPD-man, zag er zelfs een stem vóór Europa in. Als een Duitse sociaal-democraat de nu al jaren woedende veenbrand tegen de bestuurselites in een westers buurland zo oppervlakkig beschouwt, en de ineensdorting van de Nederlandse zusterpartij compleet over het hoofd ziet, zegt dat iets over de staat van ontkenning waarin de sociaal-democratie verkeert. Overal in Europa is die ondanks zelfverklaard kosmopolitisme heel erg naar binnen gericht. Ook in Duitsland, het stamland van het socialisme. Het maakt de SPD blijkbaar niet uit wie er in buurlanden regeert, zolang anti-Europese volksmenners maar onder de grond blijven. Solidair is anders.

Natuurlijk kun je dit ook positiever uitleggen. Een Duitse sociaal-democraat zal zeggen dat het aan de Nederlanders en al die andere Europese volken zelf is om hun eigen parlementariërs te kiezen: 'Hier darf jeder machen was er will, aber nur im Rahmen der freiheitlich demokratischen Grundordnung.' Die tekst

komt uit het linkse Duitse cabaret, van de bard Franz Josef Degenhardt (1931-2011), en is - jázeker - spottend bedoeld. Ik zeg het er maar even bij, want ik denk niet dat er nog velen op de hoogte zijn van alle cultuuruitingen die het Duitse (nationale) socialisme tijdens zijn lange geschiedenis heeft voortgebracht. Zeker niet in geheugenloos Nederland. Daar kon je na 15 maart overal lezen dat de PvdA zichzelf heeft overleefd en op zoek moet naar nieuwe wegen om weer sexy te worden voor jonge kiezers. Of zoiets. Zoals er ook partijprominenten zijn die juist nu, terwijl de rode familie naar alle kanten is uitgevlogen, het moment rijp achten voor een samengaan met de frisse lentespruiten van GroenLinks. Zodat er weer progressieve toekomst is.

Misplaatste gelatenheid

Als vrijzinnig-conservatieve buitenstaander (ik stemde voor het eerst sinds 1986 weer eens PvdA) begrijp ik weinig van deze doodsverklaringen. Er spreekt een zodanig onbegrip uit over de eigen bestaansgrond, dat je bang kunt worden van zoveel onmacht. Niet voor het eerst trouwens, want de sociaal-democratie

Dirk-Jan van Baar *Niet hip of sexy, maar noodzakelijk*

was vaak hopeloos verdeeld over de te volgen koers en elke partijdenker blonk uit in nieuwe 'spagaten' die in het verschiep zouden liggen. De Nederlandse sociaal-democratie was een

Als vrijzinnig-conservatieve buitenstaander begrijp ik weinig van deze doodsverklaringen

hogere vorm van hersengymnastiek. Met één constante: als er politiek moest worden gekozen, kwam zij als grootste gemene deler op links altijd weer als winnaar uit de bus. Tot 15 maart, toen de sociaal-democratie niet alleen werd overvleugeld door de brave jongens en meisjes van GroenLinks en het niet meer zo linkse D66, maar ook door de 'authentieke' arbeiders van de SP. Voor linkse kiezers is de PvdA ineens geen onmisbare machtsfactor meer. Dat is de echte dijkdoorbraak in de polder die in het buitenland onopgemerkt bleef.

Mij treft de gelatenheid waarmee dit wordt geaccepteerd. Ach ja, de kiezer is geëmancipeerd, we kunnen ook wel zonder PvdA. Als er een volkspartij klaar zou staan die dit gat op kan vullen, valt daarmee te leven. Maar niets is minder waar. De VVD noemt zich wel volkspartij, maar kijkt niet verder dan de middenklasse. Iedereen die niet voldoet aan het DNA van hardwerkend Nederland (het 'goede populisme' volgens Mark Rutte), valt daarbuiten. Het CDA, dat de PvdA als parlementaire volkspartij lange tijd concurrentie aandeed, kampt ook met weggelopen kiezers. Met dit verschil dat christendemocraten minder trendgevoelig zijn en zich na nederlagen minder laten gek maken. Zij zijn gewend aan de hoon van hoofdstedelijke praatjesmakers en ontlenen daar deels hun kracht aan. Daarentegen staat

de PvdA als geen ander voor de 'arrogante linkse grachtengordel' die het bij het GeenStijl-volk zo heeft verbruid. Daarom is de verdamping van de sociaal-democraten een dikke overwinning voor het rechtspopulisme, ook al heeft het Alternatief voor Nederland, de PVV, niet zoveel patriottische stemmen gehaald als gevreesd. Maar het waren er wel meer dan in 2012, volgens partijideoloog Martin Bosma – een voormalige sociaal-democraat – 44% meer.

Erg geheimzinnig is dit niet. Iedereen die weleens op het internet vertoeft, kon deze stemming zien aankomen, en iedereen die iets van de geschiedenis van de sociaal-democratie weet, kon snappen dat zij in crisistijden het risico loopt te worden fijngemalen door straatvechters van links en rechts. Laat u niks wijsmaken door spindoctors die zeggen dat het met deze tegenstelling gedaan is en dat alles alleen nog om de middenklasse draait. Er zijn nog altijd veel mensen (vroeger arbeiders genoemd) die daartoe niet behoren en nog veel meer mensen die statusverlies vrezen. Daarom is het ook niet waar dat de postmoderne politiek alleen nog om culturele thema's (islam, immigratie en integratie) draait en dat de klassieke sociaaleconomische tegenstellingen zijn overwonnen. Onbegrijpelijk dat gematigd links zich dit rechtse verhaal op de mouw heeft laten spelden en is meegegaan met allerlei identiteitspolitiek die de kerntaak van de sociaal-democratie – het verschaffen van een minimum aan bestaanszekerheid voor alle burgers – alleen maar bemoeilijkt. Dat geldt zelfs voor het feminisme, een vanzelfsprekend onderdeel van progressieve emancipatiepolitiek, die de positie van de 'gewone man' die zijn trots ontleende aan zijn kostwinnerschap onbedoeld heeft ondergraven. Een mokkende man is ook voor zijn gewone vrouw niet fijn, terwijl etnische minderheden de gelijkheid tussen de seksen lang niet allemaal accepteren. Vooral moslims niet, waarop de door de VVD bij de PvdA weggelokte Ayaan Hirsi Ali heeft gewezen – ten koste van de politiek correcte

Dirk-Jan van Baar *Niet hip of sexy, maar noodzakelijk*

linkse gemeente. Een briljante liberale media-coup die nog steeds doorwerkt.

De pot verwijt de ketel

Het is nu zo dat gematigd links door rechts wordt verweten dat het niet links genoeg is geweest en wegkijkend van alle multiculturele drama's zijn traditionele achterban in de steek heeft gelaten. Dat is een wel zeer giftig verwijt, waarbij keurig rechts even comfortabel meehuilt met de progressieve (maar ook rechtspopulistische) islamkritiek als met vergeten groepen in postindustriële gebieden die dankzij marktgeoriënteerde 'saneringen' in de knel zijn gekomen en zichzelf maar moeten zien te redden. De spijzieke (linkse) overheid, een geluksmachine die haar beloften niet waarmaakt, krijgt daarbij van alles de schuld. Zelfs de euro met zijn financiële garanties van Noord-Europa aan Zuid-Europa wordt nu voorgesteld als een 'links project', terwijl het multinationale bedrijfsleven altijd de grootste pleitbezorger van de eenheidsmunt is geweest. Nog bonter is het begrip voor Poetin dat ter rechterzijde doorklinkt. De geheim agent in het Kremlin zou realistischer zijn dan de naïevelingen in Brussel, die net als Job Cohen steeds weer met moslimvertegenwoordigers aan het theedrinken slaan. Dat weerhoudt onze islamcritici er niet van overal 'westerse zelfhaat' waar te nemen, behalve bij zichzelf.

Voor mij was dit 'verraad van rechts', dat sinds de financiële crisis veel brutaler en hypocrieter is geworden dan ervoor (over *moral hazard* gesproken), reden naar links over te steken. Wat mij stoort is de slachtofferrol die PVV-achtigen voor zich opeisen, met hun geklaag over 'demonisering' als ze weer eens voor fascist of racist zijn uitgemaakt. Dat was terecht zolang er allerlei minder fraaie aspecten van de multiculturele samenleving taboe waren verklaard, maar die tijd is vijftien jaar na Pim Fortuyn echt voorbij. De situatie is nu zo dat alle alarmbellen tegen opkomend fascisme buiten werking zijn gesteld, en dat Wilders zijn

tegenstanders unisono voor laffe *appeasers* uitmaakt en alle verwijzingen naar de jaren dertig voor verdachtmakingen houdt, niet alleen tegenover hemzelf, maar tegenover de anderhalf miljoen vaderlandslievende Nederlanders die op hem stemmen. Een gotspe, die nochtans zeer effectief (want intimiderend) uitpakt.

De PvdA en eigenlijk alle mainstreampartijen stellen zich in deze timide op, alsof ze Wilders gelijk willen geven met zijn kritiek dat ze slappe nepdemocraten zijn. Treurig stemt ook hoever de PvdA is meegebogen met economenpraatjes, die de verzorgingsstaat louter nog voorstellen als collectieve kostenpost, met de stelselmatige verhoging van de AOW-leeftijd - in werkelijkheid een sluipende lastenverzwaring voor het kwetsbare individu - als dieptepunt. Onbegrijpelijk hoe de partij dit kroonjuweel van sociale zekerheid uit de glorie tijd onder de oude Drees, de enige overheidsregeling waar alle Nederlanders belang bij hebben, heeft laten kannibaliseren in ruil voor 'hervormingen' die alleen de hoogopgeleide middenklasse met goede beroepsperspectieven voordeel brengt.

Zo gezien heeft de PvdA de ondergang over zichzelf afgeroepen. Daar staat tegenover dat in een vergrijzende samenleving die door flexwerk wordt gekenmerkt en steeds meer concurrentie van de wereldmarkt ondervindt, sociale zekerheid eerder meer dan minder belangrijk wordt. De toekomst van de sociaal-democratie ligt in de ouderenzorg, waarbij een beroep op de christelijke naastenliefde (hier komt het CDA weer in beeld) niet mistaat. Historisch gezien zijn beide volkspartijen, en de geschiedenis van de Duitse Bondsrepubliek illustreert dat, een dam tegen het rechtspopulisme dat overal in Europa aan de dijken knaagt. Daarin klinkt voor alles een roep om sociaal protectionisme door. Het is het blijvende belang van de sociaal-democratie om daarvoor te zorgen. Dat is niet hip of sexy, maar noodzakelijk. Het alternatief is eigen consumeren eerst, de politiek van de maagmens, uitlopend op de nihilistische barbarij.

Formuleren wat we gemeen hebben

Vraag je af hoe het kan dat hoogopgeleide kiezers met een hoog inkomen stemmen voor een verzorgingsstaat, maar dat laagopgeleide, minder kansrijke burgers zich daar juist van afkeren.

FRANS VERHAGEN

Journalist en publicist

Hoewel deze campagne de geschiedenisboeken in kan als een van de slechtste ooit, is dat niet de belangrijkste reden dat de PvdA zo sterk heeft verloren. Over die campagne kunnen we nog lang napraten, het probleem was fundamenteel: wat hadden we de kiezer te bieden? Te weinig en daarom moeten we ons afvragen wat het bestaansrecht is van de PvdA in de Nederlandse politieke cultuur. Niets meer maar ook niets minder.

Naar mijn idee moet de PvdA een volkspartij zijn, dat wil zeggen: in zijn leden en zijn kiezers een brede doorsnee van de Nederlandse samenleving vertegenwoordigen. Onlosmakelijk daarmee verbonden is dat het een ideologische partij moet zijn, met een herkenbaar, duidelijk beginselprogramma. Sociaal-democratie moet niet zomaar een kreet zijn, maar mensen moeten daar ook meteen een beeld bij hebben. Met die vereisten gaan we in tegen de trend. Die is meer richting belangenpartij, toegespitst op een bepaald deelprogramma, of op een bepaalde doelgroep. En dus anti ideologie. Isme's schijnen uit te zijn, maar daar moeten we ons niets van aantrekken.

Ideologie

Als we geen ideologisch onderbouwde volkspartij kunnen zijn, dan kunnen we er beter mee ophouden. De PvdA kan niet de zoveelste middelgrote belangenbehartigerspartij worden – en welke unieke belangen vertegenwoordigen we dan helemaal, afgezien van die van bekwame bestuurders? Sociaal-democratie moet een min of meer coherent wereldbeeld geven van waaruit beleid en programma als vanzelf voortvloeien. Het voorkomt dat je niet iedere keer, bij elk besluit, alles moet gaan afwegen, zoals pragmatisten en opportunisten doen. Het suggereert de keuzes, de te volgen lijn spreekt vanzelf.

De onderliggende vragen dringen zichzelf op. Zijn we in staat om zowel PVV stemmers in de randgebieden van Nederland aan te spreken als weldenkende intellectuelen, zonder patroniserend te worden? Kunnen we formuleren wat we gemeen hebben? Kunnen we een programma bieden, een denkwijze, een samenlevingsvoorstel dat bewijst dat we een gemeenschappelijk belang hebben? Kan iedereen zich thuisvoelen bij de sociaal-democratie als hij of zij de principes deelt?

Frans Verhagen *Formulieren wat we gemeen hebben*

Sociaaleconomisch beleid moet voorop staan. Ik ben niet nostalgisch, maar Joop den Uyls 'spreiding van inkomen, kennis en macht' is als brede doelstelling nog steeds onvertrokken. Praat niet over inkomensongelijkheid, maar over die spreiding, over sociale mobiliteit. Zeur minder over de ongewenste zaken (bankiers en zo) dan over wat we wél wensen. Vraag je af hoe het kan dat hoog opgeleide, hoge inkomens kiezers stemmen voor een verzorgingsstaat, maar dat laag opgeleide, minder kansrijke burgers zich daar juist van afkeren?

Is het mogelijk een verzorgingsstaat op het niveau dat we wensen te combineren met open grenzen? Op welk van de twee leveren we in? De uitdaging is een werkbare variant te vinden. Wat als de mogelijke varianten botsen met voor ons fundamentele waarden? Dat is eenvoudig: dan moeten we een andere variant exploreren. Het dwingt tot denken, tot overtuigen, tot overleg, tot overhalen. Tot een visie. Vergeet die sociale media als je niets te communiceren hebt.

Het wordt echt tijd dat sociaal-democraten een acceptabel verhaal vertellen over wat Nederland een aantrekkelijk multicultureel land maakt

Het wordt echt tijd dat sociaal-democraten een acceptabel verhaal vertellen over wat Nederland een aantrekkelijk multicultureel land maakt. Sinds Scheffers opruiende NRC-artikel, eeuwen geleden, zit de PvdA in een kramp, het best geïllustreerd door de treurige wij-zijnota in 2009. De erfenis van die kramp dragen we nog steeds met ons mee.

Het idee dat je met *law and order*-praat en het problematiseren van de integratie kiezers zou kunnen behouden was sociaal-democraten niet waardig en werkte averechts. En, niet onbelangrijk, het was de verkeerde analyse.

Doe niet meer mee met dat rare tribale identiteitsdebat. Als we geen gezamenlijk belang kunnen traceren tussen vrouwen, homo's, Turken, Marokkanen, katholieken, gebleekte hardossen, tattooliefhebbers en operabezoekers, dan hebben we geen recht van bestaan. Daarom: houd je verre van het 'white privilege' gezeur. Nederlanders in de grensgebieden (letterlijk en figuurlijk) hebben daar nooit wat van gemerkt. De PvdA moet geen vrouwenpartij, homopartij of wat dan ook zijn, maar een partij van iedereen. We moeten ons niet laten gijzelen door een zwarte-piet-, Marokkanen- of islamdebat. We moeten niet meedoen aan het armpje drukken over de Nederlandse identiteit.

Nieuwe termen

Een van de moeilijkste dingen, in het algemeen maar zeker in de politiek, is het invoelen van gevoelens die je zelf niet hebt. Als hoog opgeleide atheïst valt het niet mee om je in te leven in een laag opgeleide streng gelovige nationalist. Een weldenkende intellectueel kan zich moeilijk verplaatsen in mensen die zich machteloos voelen. In deze context, als *food for thought*: ik ben geen fan van het woord solidariteit. Solidariteit roept beelden op van medelijden, hulp, hand uitsteken, patroniseren. Het is een term uit een andere tijd, die van de sociale kwestie. De tijd van de Internationale, die zo langzamerhand ook wel weg mag. De sociaal-democratie heeft een mooie geschiedenis, maar dat blijft alles wat er rest als we niet de restanten van de verzuiling afleggen: rode zus, rode zo, links dit, links dat. Sorry oude socialisten, maar geen moderne burger heeft er nog wat mee. Jongeren trekken met die oude meuk? Vergeet het. En vooruit, herdoop de PvdA in de Sociaal Democratische Partij.

Frans Verhagen *Formulieren wat we gemeen hebben*

De nu door veel analisten omarmde ‘fundamentele tegenstelling’ tussen kosmopolitische en nationalistische Nederlanders lijkt me onzin. Ik geloof er niets van, althans, ik wil me niet door dit soort in beton gegoten antagonismen klem laten zetten. We moeten onderkennen dat de meeste Nederlanders helemaal niet zo kosmopolitisch zijn en dat nationalisme hoogstens een vluchtheuvel is voor mensen die het gevoel hebben dat ze genegeerd zijn, maar best weten dat dit niets oplost. Als de sociaal-democratie de samenhang niet kan laten zien, dan heeft ze geen bestaansrecht.

In een aantal opzichten zat de PvdA campagne met een probleem: het verhaal was nooit eenvoudig. Een verhaal dat de overheid wil inzetten voor een gezamenlijk doel vraagt meer overtuigingskracht dan een verhaal dat de burger individuele kracht aanpraat. Een verhaal dat de complexiteit van onze samenleving

onderkent en burgers handvaten geeft om daarmee om te gaan is altijd complexer, geïmpliciter en moeilijker dan bangmakerij voor de haatzaaier of afkeer van de gladde meebeweger die zich als leider presenteerde. We faalden op alle niveaus (ik hoop dat niemand betaald is voor de zielloze kreet ‘Samen Vooruit’).

Het zou goed zijn als we een soort *zero based*-analyse konden maken van waar we voor staan. Stel dat we zonder de ballast van de afgelopen decennia sociaal-democratische idealen praktisch zouden moeten formuleren hoe zou dat dan klinken? Jaren werk, hard werk. Maar als we daartoe niet bereid zijn en blijven steken in foutanalyse en het zoeken naar de snelste weg naar meer zetels (Aboutaleb!, een vrouw!), dan hebben we de gouden kans op vernieuwing die ons nu wordt opgedrongen verspeeld.

Als de splinters winnen

Ideologische verschillen moet je niet willen overbruggen, daarvan profiteren populisten en splinterpartijen. Paul Tang pleit voor een verhaal over sociale rechtvaardigheid met harde aanvallen op populisme en een fel pleidooi voor Europa.

PAUL TANG

Europarlementariër

'Ik had de PvdA van harte een andere uitslag toegewenst.' Met die troostende woorden van Mark Rutte kon Lodewijk Asscher het doen. Hierbij een terugblik op een aangekondigde nederlaag, waarvan de oorzaken veel verder teruggaan dan drie maanden campagne.

De zaterdag voor de verkiezingen toonde de documentaire *U kijkt zo lief* fragmenten uit het verkiezingsdebat van 1998. We zien dat Wim Kok en liberale uitdager Frits Bolkestein elkaar na vier jaar 'Paars' vooral sparen. De zittende premier Kok laat zich zelfs verleiden tot een verkapt stemadvies op junior-coalitiepartner D66: 'De inbreng van D66 in het kabinetsbeleid is groot geweest. Het zou zonde zijn als we niet met zijn drieën verder kunnen.'

De les uit Paars is dat wanneer de tegenstellingen uit de politiek verdwijnen, het populisme opkomt

De les uit Paars is dat wanneer de tegenstellingen uit de politiek verdwijnen, het populis-

me opkomt. Pim Fortuyn spreekt vier jaar later van de puinhopen van Paars. Zijn voor Nederland ongekend rechtse geluid heeft de tegenstelling en het debat in de politiek terug kunnen brengen. De les uit Rutte-Asscher is dat de coalitiepartners verliezen, met name met name de PvdA, en dat een veelvoud aan (splinter)partijen wint: PVV, 50+, Denk, FvD en PvdD. Omgekeerd, in 2012 is er een felle politieke strijd tussen links en rechts te gezien geweest, waar de flanken het moeilijk hebben gehad.

De samenwerking met de VVD heeft opnieuw een hypotheek op onze partij gelegd. Al in 2012 had duidelijk moeten zijn dat de coalitie een uitzondering op de regel was dat de PvdA niet met de VVD samenwerkt. De PvdA-architecten van het kabinet – Wouter Bos, Diederik Samsom en Jeroen Dijsselbloem – hebben de puinhopen van Paars van dichtbij meegemaakt, maar bieden geen duidelijke les hoe die puinhopen dit keer te voorkomen.

In elk geval was de situatie in 2015 of 2016 zeker niet hetzelfde als in 2012: de noodzaak voor samenwerking met de VVD was verdwenen en er ontstond ruimte voor een scherpere ideologische koers. Van deze last hadden we ons eerder kunnen en moeten bevrijden. Dat had op verschillende manieren gekund. Dat kon door te breken met het kabinet. Dat kon

Paul Tang *Als de splinters winnen*

ook door een vrijwillig terugtreden van Diederik Samsom die verantwoordelijk was voor moeilijke keuzes die op dat moment te verdedigen waren, maar die had moeten aanvoelen dat een nieuwe periode om een nieuwe partijleider vroeg.

In plaats daarvan zocht de partij een nieuwe impuls in een lijsttrekkersverkiezing. Die impuls werd duidelijk niet gevonden; de peilingen bleven gedurende en ook na de raadpleging onbewogen. Twee kandidaten bleek te weinig voor een echte ideeënstrijd. De inhoudelijk scherpere koers, bijvoorbeeld door de aanvullende punten van Asscher en het verkiezingsprogramma zelf – dat spreekt van 100.000 extra publieke banen –, was welkom maar kwam te laat en was te onzichtbaar.

Het is daardoor tijdens de campagne niet helder geworden waarvoor de partij staat en kiest: een links alternatief voor de zittende premier zoals in 2012 of een pleitbezorger van het kabinetsbeleid zoals in 1998. Groen-Links heeft zich wél kunnen opwerpen als een authentiek link geluid en heeft met Jesse Klaver de positie van linkse verbinder kunnen innemen. Het is die positie die de PvdA door de coalitie met de VVD heeft laten openvallen.

De verkiezingsuitslag stemt tot inkeer en vraagt om een ommekeer

De eerste conclusie is dat het nemen van verantwoordelijkheid zich niet uitbetaalt, mogelijk anders dan in de tijd van Den Uyl en Kok. Populaire en/of kundige bewindspersonen hebben ons electoraal niets opgeleverd; een groeiende economie en dalende werkloosheid hebben de kiezers niet gunstig gestemd, omdat die kiezers het niet op het conto van het impopulaire kabinet schrijven. Ook Mark Rutte heeft de gebruikelijke premierbonus slechts ternauwernood weten te incasseren. Het resultaat voor hem en de VVD lijkt haast net meer te maken met een gedecideerd ogend optreden in de Turkije-rel dan met het

beleid van de vier jaar ervoor. Partijen in de oppositie – constructief of niet – zijn beloond.

Het is een ontwikkeling die we in heel Europa zien, de nieuwkomer profiteert. Francois Hollande en Sigmar Gabriel durfden zich niet kandidaat te stellen en Manuel Valls, de premier, durfde het wel maar faalde jammerlijk in de voorstrijd van de Franse socialisten. Emmanuel Macron heeft zo'n twee jaar geleden het Elysée verlaten om een nieuwe beweging te starten. Hij is nu plots een serieuze kandidaat voor de verwachte tweestrijd met Le Pen. Martin Schulz is relatief onbekend in Duitsland en weet juist daardoor de strijd tussen de sociaal- en christendemocratie nieuw leven in te blazen. De flanken worden daarmee weggedrukt, en met name Alternative für Deutschland daalt in de peilingen.

De tweede conclusie is dat politieke partijen hun identiteit - vormgegeven door idealen, gedachtengoed, geschiedenis en tradities – goed moeten bewaken. Het spectrum van politieke partijen versplintert en de loyaliteit van kiezers is minder vanzelfsprekend dan ooit. Juist door die identiteit kan een politieke partij zich onderscheiden en kiezers aan zich binden. Een coalitie maakt deze identiteit diffuus en ongrijpbaar, waardoor de kiezer de partij niet langer herkent en gelooft. Dat is vele partijen al overkomen, bijvoorbeeld D66 in 2006, het CDA in 2012 en nu de PvdA. Het is daarom niet vanzelfsprekend dat de traditionele partijen moeten inzetten op een meerderheidscoalitie. Een minderheidsregering biedt meer mogelijkheden om de eigen kleur te behouden, zowel voor regeringspartij als oppositiepartij. De traditionele politieke partijen moeten voorkomen dat ze door een coalitie van vier of vijf partijen voor de kiezer allemaal één pot nat worden. De PvdA moet daarom, nu en in de toekomst, geen rechtse coalitie aan een meerderheid helpen. Het zal alleen de populistische tegemoetkomen.

De derde vaststelling is dat de PvdA de eigen positie niet tegen het licht heeft durven houden en zich heeft laten verleiden tot

Paul Tang *Als de splinters winnen*

tijdelijke successen. Nog steeds lonkt het idee van een linkse, brede en verbindende volkspartij die staat voor de belofte dat het niet alleen beter wordt, maar dat het beter wordt voor iedereen. Tegelijkertijd staat het idee on-

PvdA heeft de eigen positie niet tegen het licht durven houden en zich laten verleiden tot tijdelijke successen

der druk, zeker nu de Nederlandse samenleving minder hecht lijkt te worden en het aanbod van politieke partijen verder versplintert. Angstvallig heeft de PvdA vermeden om de consequenties van deze ontwikkelingen te willen doordenken, een partij waar nota bene doctorandussen de arbeiders hebben verdronken. In 2009 is een poging tot deze 'opdracht tot pessimisme' nog verketterd.¹

Maar bovenal, beloftes zijn niet ingelost. Bernhard ter Haar beweert dat er de laatste jaren vooral maatregelen zijn genomen die polarisatie door ongelijkheid en onzekerheid tussen groepen in de samenleving vergroten.² De 'onzekere werkenden' en 'de achterblijvers' hebben al weinig vertrouwen in de politiek en hebben veel maatregelen gezien die de onzekerheid eerder vergroten dan verkleinen. Volgens Ter Haar is er gekozen voor een grote hoeveelheid maatregelen die polariserend werken. Denk aan de afbouw van de WSW en de Wajong, de invoering van een studieleenstelsel, de invoering van een verhuurdersheffing en bezuinigingen op de zorg. Het begrotingsoverschot is daarentegen gevierd, en niet herkend als een signaal dat er ruimte geweest is om de negatieve effecten van deze maatregelen te compenseren. Het idee ontstaat dat mensen er alleen voor staan. De moestuin na

pensionering onderstreept dat beeld. Het is niet voor niets dat mensen in de loop der jaren, tijdens en voor dit kabinet, mij op de schouders hebben getikt met de woorden dat de partij ze 'in de steek gelaten heeft'. Bij doorvragen is er zelden een concreet moment of beleidsvoorstel, hoewel de samenwerking met de VVD de afgelopen jaren veel is genoemd. Maar het gevoel is reëel.

Met alleen vooruitgangsoptimisme redden we het niet

Een vooruitgangsoptimisme is wel noodzakelijk, maar onvoldoende om de opdracht van een brede, verbindende partij opnieuw in vervulling te brengen. In een nieuw narratief voor links moet ook een activistische overheid centraal staan, die een sterke verzorgingsstaat eigentijds weet in te vullen en de gelijkheid van werknemers tegenover werkgevers weet te verbeteren. Het is niet alleen de opdracht de positie van arbeid te versterken, maar ook – en dat is even cruciaal – het kapitaal te beteugelen. Dat laatste klinkt misschien een tikje ouderwets. Maar onze traditionele opdracht – de strijd tussen arbeid en kapitaal – is actueler dan ooit. Door globalisering en technische vooruitgang kan kapitaal zich over de wereld verplaatsen: daar waar winst voor aandeelhouders snel en makkelijk te behalen is en daar waar het gunstigste belastingregime is. Dat ondermijnt de positie van werknemers. Het is bijvoorbeeld schokkend hoe snel de Angelsaksische bonuscultuur voor bestuurders ook bij ons geïmporteerd is, hoe sterk de macht van aandeelhouders is geworden, hoe zeer het aandeel van arbeid in de productie (de AIQ) is gedaald en hoe gewoon flexwerk is geworden. Links heeft daarop te lauw gereageerd; het bepleit wel de bescherming van arbeid, maar niet de beteugeling van het kapitaal.

Het huiswerk is wel gedaan, maar is niet ingeleverd: dus toch een dikke onvoldoende. De analyse is er de laatste jaren namelijk wel geweest, zie bijvoorbeeld het rapport 'De Bakens

---

Paul Tang *Als de splinters winnen*

Verzetten' van de Commissie Melkert en het project Van Waarde, maar de partij heeft er niet of niet genoeg naar gehandeld. We moeten dan ook verder gaan dan onze waarden met de mond te belijden. We moeten onze waarden toepassen op de uitdagingen van deze tijd: polarisatie door ongelijkheid en onzekerheid, de veranderende positie van werk, de omslag naar een schone economie. Dat

vraagt om een breuk met oude gewoonten.

Het interessante is dat Martin Schulz met een authentiek verhaal de linkse kiezers doet ervaren. Hij verbindt sociale rechtvaardigheid met harde aanvallen op populistische pleidooi voor Europa, en scherpe kritiek op de Hartz-hervormingen van een voorganger Gerhard Schröder. Zonder authentiek verhaal verliest de PvdA zichzelf én de kiezers.

Noten

- 1 www.waterlandstichting.nl/?p=artikelen&s=bekijken&id=1666
- 2 www.socialevraagstukken.nl/sociale-polarisatie-wat-doen-we-eraan/

Pleidooi voor een bescheiden elite

Europa wordt geteisterd door crises, maar het geloof van het publiek dat er oplossingen vandaan kunnen komen is klein. Het antwoord van de PvdA zou moeten zijn: in woord en gebaar laten zien wat je bedoelt met eerlijk delen.

THOMAS VON DER DUNK

Cultuurhistoricus en publicist

2016 was een ongekend politiek rampjaar, dat altijd nog door 2017 kan worden overtroffen. Het jaar bracht een volksopstand tegen de (neo)liberale postcommunistische, zo niet democratische naoorlogse orde. Europa — hét grote vredesproject van de leidende politieke klasse na 1945 als antwoord op twee vernietigende wereldoorlogen — is sinds de millenniumwisseling bij grote delen van de bevolking toenemend in diskrediet geraakt. In Nederland bracht 2016 het bestuurdersdebacle van het Oekraïne-referendum. Bij onze grootste economische geestverwant Groot-Brittannië leidde een volgend referendum tot de zege voor het Brexitkamp. Een derde referendum in Italië betekende de nederlaag van de hervormingsplannen van Renzi en daarmee het politieke einde van de premier zelf. En in de Verenigde Staten was er de, door weinig politici of commentatoren voorziene, zege van Donald Trump als opvolger van zijn absolute tegenpool, de eerste 'zwarte' president Barack Obama, wiens regenboogcoalitie van 'niet-deplorabelen' met Hillary Clinton voor altijd de toekomst dacht te hebben.

De zeven plagen van Europa

Dat 2017 niet minder dramatisch dreigt te worden, komt bovenal samen in Europa, waarmee nog steeds maar weinig burgers zich kunnen identificeren. Europa lijkt in het aanzicht van nog de veel grotere opgaven die nu op haar afkomen amper handelingsbekwaam, nu het met minstens zeven plagen tegelijk te kampen heeft. Tel maar op:

- 1 De vluchtelingen-crisis, die Europa weer steeds meer in Oost en West verdeelt: landen zonder koloniaal verleden en met een vrij grote culturele homogeniteit tegenover landen waarvoor het omgekeerde geldt. Schengen is in gevaar. En binnenlands leidt elke nieuwe terreuraanslag of seksuele ontsporing van migranten tot de steeds luider roep om een onvoorwaardelijk 'grenzen dicht', hoezeer ook met alle internationale verdragen en Europese principes in strijd.
- 2 De Eurocrisis, die Europa steeds meer in Noord en Zuid verdeelt: vrijhandel tegenover protectionisme, monetair fetisjisme

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

- versus financiële rekkelijkheid. Elke keer als men in Brussel net de zaakjes eindelijk op orde denkt te hebben, duikt er weer een nieuwe bancaire demon aan de horizon op, de jongste nu in Italië in de vorm van de alleroudste bank ter wereld, de Monte Paschi di Siena.
- 3 De democratische crisis: het in vrijwel alle lidstaten tanende gezag van de elite, leidend tot die zojuist al gememoreerde spectaculaire groei van rechtspopulistische, nationalistische, anti-Europese partijen; de met zowel de sociaal-culturele gevolgen van massamigratie als met het neoliberale sociaaleconomische beleid samenhangende kloof tussen een vrijmarktgezinde bovenklasse en een verzorgingsstaatgezinde bevolking. Concreet: open grenzen bij minder sociale regelgeving betekent dat de directeur een schitterende internationale carrière tegemoet gaat en onder verwijzing naar Amerikaanse concurrentie een hoger salaris kan vragen, om tegelijk de monteur onder verwijzing naar Albanese concurrentie mee te delen dat die het voortaan met minder moet doen of anders zijn werk verliest.
  - 4 De nationalistische crisis: toenemend nationaal egoïsme als gevolg van de drie crises van zojuist, resulterend in een streven naar hoge hekken en muren, plus talloze bestuurlijke *opt-outs*, zowel tussen de lidstaten, als daarbinnen afzonderlijk. Geen land wil meer dokken voor een ander — ook Nederland niet, dat met de zegen van Den Haag als vooraanstaand belastingzwendelparadijs armere EU-lidstaten van hun legitieme fiscale inkomsten berooft. En als de Britten straks dankzij het demografische overwicht van *Little England* inderdaad uit de EU stappen, verlaten de Schotten en Noord-Ieren — die daar juist in meerderheid tegen zijn — misschien op hun beurt weer het Verenigd Koninkrijk. Alsof we al niet genoeg aan onze kop hebben.
  - 5 De rechtstatelijke crisis. Ik noem Polen en Hongarije als het om mediavrijheid en onafhankelijke justitie gaat, Frankrijk vanwege het antiterreurbeleid, Denemarken en Griekenland inzake humanitaire asielzoekersopvang. En dan is er nog Turkije, NAVO-partner en officieel nog steeds EU-lidmaatschapskandidaat. De knieval van ruim een jaar geleden — u mag alles en wij kijken bij alles weg, mits u maar de grenzen sluit — was al niet bevorderlijk voor Erdogans secure omgang met de Kopenhagencriteria. Na de knullige mislukte julicoup — door de AKP met een beroep op de staatsveiligheid voor massale arrestaties uitgebuit zoals Hitler dat ooit met de Rijksdagbrand deed — zijn in Ankara de remmen echter pas goed losgegooid.
  - 6 De geopolitieke crisis: Rusland versus Oekraïne, met een vleugje Krim en MH-17. Volgens de doortastende werkgeversgoeroe Hans de Boer mag niets handeldrijven in de weg staan, dus ook dit niet — Den Haag als Moskou's gasrotoude. Met Trump zijn ook in Washington de bakens fors ten gunste van het mega-zakendoen verschoven. Poetin vindt intussen in Erdogan steeds meer een geestverwant, waarbij het Kremlin ook binnen Europa, al dan niet in ruil voor liquide middelen, op steeds meer sympathie kan rekenen. De Vijfde Colonne — Orbán, Marine le Pen, Norbert Hofer, Thierry Baudet — vindt men ditmaal uiterst rechts. Dat Europa daardoor steeds zwakker tegenover Rusland komt te staan, laat Poetins nuttige idioten koud.
  - 7 En dan: het Midden-Oosten, dat steeds verder implodeert. Trefwoorden: Syrië, Irak, de toenemende confrontatie tussen de shariastaten Iran en Saedi-Arabië, IS en haar terroristische filialen van deels eigen Europese makelij. De aantrekkingskracht van IS valt niet los te zien van het isolement van veel moslims hier, dat — bij alle interne culturele voeding die er ook is — versterkt wordt door de giftige xenofobie van het populisme.

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

Deze opsomming van alle vraagstukken die in het nieuwe jaar (opnieuw) in volle omvang op ons afkomen, maakt geen aanspraak op volledigheid. Maar wat was nu in 2016 gedurende het eerste halfjaar de inzet van toenmalig Europees voorzitter Nederland? De voorzitter van die voorzitter, de Nederlandse premier, meende: een visie is niet nodig, we kunnen met het pragmatisch aanpakken van enkele probleempjes volstaan. Het is veelzeggend voor de conceptuele armoede van de huidige kaste van politici. Desondanks lopen Nederland en Europa het grote risico dat het premierschap van de huidige functionaris na 15 maart wordt gecontinueerd.

Een Europese revolutie

'Is Europa immuun voor revoluties?' Aldus de kernvraag van een stuk van mijn hand in *De Volkskrant* van 4 juni 2011, met het oog op de toen nog als 'Arabische Lente' betitelde opstanden in Tunesië en Egypte, de Occupy-beweging, en het Zuid-Europese verzet tegen de Brusselse begrotings- en bezuinigingsdictatuur. 'Kijk om

De sociaaleconomische onvrede over de gevolgen van dertig jaar neoliberalisme is toegenomen

je heen, die revolutie is begonnen', zo luidde de titel boven een stuk van oorlogsverslaggever Arnold Karskens in de *NRC* van 30 mei vorig jaar, nog vóór de Brexit. 'Het ancien régime zag de revolutie ook niet aankomen', zo historicus Eelco Runia in dezelfde krant op 17 december, nadat we inmiddels ook al Trump te verwerken hadden gekregen.

Mijn argumenten toen hebben aan geldigheid niets verloren: ze betreffen de hierboven

onder crisis nummer 2 (en 3) genoemde punten. Van alle overige crises hadden we toen nog niet (of hooguit amper) weet. Maar de kern van de sociaaleconomische onvrede over de gevolgen van dertig jaar neoliberalisme is sindsdien onveranderd gebleven en zelfs toegenomen: de groeiende bedreiging van de bestaanszekerheid van velen door flexibilisering van de arbeidsmarkt in samenhang met de groeiende inkomstenverschillen. Dat geldt ook voor de TINA-argumentatie (*there is no alternative*) van de nationale en Europese beleidsmakers, waarmee die neoliberale maatregelen tegen de zin van de bevolking doorgedrukt worden, en voor het feit dat zij die de met deregulering en flexibilisering samenhangende globalisering propageren, ook degenen zijn die zelf het meest zichtbaar van open grenzen plus vrijhandel profiteren. Links heeft daarbij de moed verloren om *out-of-the-box* te denken, en zich zo dat rechtse denken te veel eigen gemaakt. In het gat dat viel, zijn de rechtspopulisten gesprongen, door een links economisch programma in een rechts nationaal jasje te steken. Daarmee komen zij op voor de in de steek gelaten verzorgingsstaat, zij het dat deze alleen tot de uit nationaal oogpunt juiste onsoort-mensen is beperkt.

De prijs van dat TINA-denken wordt niet in de villawijken, maar in de volkswijken betaald. De woede daarover bij de lagere middenklasse, die zich door die ontwikkeling steeds vaker bedreigd weet, wordt vergroot door de graaicultuur. Deze is, in de meer dan vijf jaar die sinds mijn stuk verstreken zijn, ook nog steeds niet wezenlijk veranderd. In dat opzicht heeft, zoals Jeroen Dijsselbloem opmerkte, de financiële sector een belangrijke bijdrage aan de opkomst van het populisme geleverd: de belastingbetalende burger mocht voor de schade opdraaien, zonder dat dat in de afgelopen jaren in bancaire kring tot enige wezenlijke mentaliteitsverandering heeft geleid. Het besef dat men fundamenteel fout zat, ontbreekt nog steeds. Daaraan heeft overigens Dijsselbloem zelf ook bijgedragen, door inder-

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

tijd die zelfverrijking slechts als ‘onverstandig’ te betitelen, in plaats van als ‘moreel verwerpelijk’ – een essentieel verschil.

Hoe onbeleerbaar men in deze sector is, blijkt wel uit het feit dat op de *Volkskrant*-lijst van veelverdieners in het bedrijfsleven van augustus vorig jaar ook – met zeven ton – Carel van Eykelenburg prijkt, voorzitter van de Raad van Bestuur van de Bank Nederlandse Gemeenten. Dat is een semi-overheidsbedrijf waarvan de leiding geen enkel persoonlijk financieel risico loopt. De Raad van Commissarissen achtte het niet nodig om bij Van Eykelenburg op vrijwillige matiging aan te dringen; Van Eykelenburg had er namelijk

Waar wat juridisch legaal is langdurig botst op wat moreel als legitiem wordt beschouwd, ontstaat brandstof voor een volksopstand

formeel recht op. Dat is de kern: het juridische legitimisme dekt niet meer het gevoel dat in de samenleving over morele legitimiteit bestaat. Waar wat juridisch legaal is langdurig botst op wat moreel als legitiem wordt beschouwd, ontstaat brandstof voor een volksopstand – via de stembus of via de straat. En die zien wij nu. Dat zij die voor de kredietcrisis van 2008 verantwoordelijk zijn, vrijuit gaan, wordt als ten diepste onrechtvaardig beschouwd.

Daartegen helpt het verwijt dat ‘het volk’ slechts de irrationele sentimenten van de eigen onderbuik volgt dan niet, zoals we dat ook recent weer in *De Volkskrant* konden vernemen in een artikel over de Top 200. Daartegen helpt dan ook geen enkel abstract betoog over

cijfers, internationale afspraken in Brussel of elders inzake begrotingstekorten en migratiequota, die nu eenmaal verplichtingen met zich meebrengen waaraan men zich niet eventjes op een achternamiddag kan onttrekken. Daarover schreef ik in 2011 dit – en dat heeft alleen maar aan urgentie gewonnen: ‘Ook in het verleden is het namelijk weleens voorgekomen dat de bevolking het uitgestippelde legale beleid heeft verstoord door zich niet aan de bestaande wet te houden en de wet terzijde te schuiven. Zoiets noemen we een revolutie. Die is illegaal en geheel in strijd met de regels, en vast ook met het gezonde economische verstand. Helaas: noch in het Frankrijk van 1789, noch in het Europa van 1848 of het Rusland van 1917 hield iedereen zich aan de adviezen van het IMF. De financiële verplichtingen die het vorige bewind op wettige wijze was aangegaan, werden eenvoudig terzijde geschoven. De revolutie vond toen niet alleen gewoon plaats, maar hield ook nog eens stand, waaruit men dus moet concluderen dat dat wat legale beleidsmakers als verstandig beschouwen en onderling afgesproken hebben, niet ook steeds gebeurt. Dat komt doordat het sociale aspect voor het politieke handelen altijd doorslaggevend is dan het economische, en wel, omdat financieringstekort en betalingsbalans ongrijpbare abstracties zijn, en honger, kou en dakloosheid niet.’

Dat houdt dus een essentiële waarschuwing in voor 2017. Als door het opnieuw negeren van de voortekenen straks Marine Le Pen triomfantelijk het Élysée binnentrekt, en Frauke Petry Angela Merkel vloert, dan is dat voor de Europese Unie einde verhaal. De goedverdienende Top 200 uit *de Volkskrant* zal – terecht – voor de overgrote meerderheid de redding van een werkbare EU als essentieel voor de toekomst van Nederland beschouwen, en er op wijzen dat zulks in deze moeilijke tijden offers verlangt. Daartoe is die Top 200 zeker bereid. Dat zij bereid is anderen daarvoor forse materiële offers te laten brengen, hebben we de afgelopen decennia inderdaad

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

afdoende gezien. Maar de cruciale vraag is, in hoeverre zij bereid is ook *zelf* forse materiële offers te brengen. En van die bereidheid hebben we, gezien de onuitroeibare bonuscultuur in de top van het bedrijfsleven, juist nog bitter weinig gezien. Dat is voor haar geloofwaardigheid wel essentieel. Zoals Yoeri Albrecht, directeur van debatcentrum De Balie, in datzelfde *Volkskrant*-stuk opmerkte: 'Veel mensen in de elite incasseren alle voordelen van hun positie, maar geven er weinig voor terug. Als ze dat meer hadden gedaan, bijvoorbeeld hun eigen salarissen matigen, was de maatschappelijke onrust nu minder groot geweest.' Daar ligt dus ook voor iemand als Van Eykelenburg een schone, verantwoordelijke taak.

Er zijn drie zaken waarin Europa, om electoraal te kunnen overleven, grondig moet veranderen. Dat dient zich in ieder geval bij komende de verkiezingen te vertalen in een scherpere strijd tussen botsende opvattingen over de rechtvaardige samenleving, en minder inleverbereidheid omwille van de regeerbaarheid daarna: meer politiek debat en minder technocratisch bestuur. Niet toevallig wacht de PvdA, die dat in 2012 weer veel te snel vergeten was en zo in een ongeloofwaardige coalitie stapte, op 15 maart vermoedelijk een desastreus verkiezingsresultaat. De verbintenis met de onbeleerbaar neoliberale VVD is niet voor herhaling vatbaar.

Drie noodzakelijke veranderingen

Want wat nodig is, is een streep onder de ongeremde globalisering, zoals die zich vertaalt in internationale handelsverdragen die met bijvoeglijke bepalingen het bedrijfsleven oppermachtig dreigen te maken en met de politiek de burgers buiten spel zetten. De staat, en niet de markt, dient de koers te bepalen. Het TTIP is van de baan, maar het wel goedgekeurde CETA lijdt nog sterk aan dat euvel. Daar is, om een herhaling van het Oekraïnedebakel te voorkomen, ook voor de Haagse politiek werk aan de winkel: minder luisteren naar de wen-

sen van Hans de Boer en meer naar de angsten van de visboer. In dat opzicht heeft Trump het iets beter begrepen, al belooft zijn miljardairs-kabinet voor de belangen van de verarmde kiezers die hem aan zijn zege hebben geholpen weinig goeds.

Wat nodig is, is een streep onder de ongeremde globalisering

Daarmee samenhangend, ten tweede: niet alleen een einde aan de verdere tendens tot privatisering en vermarkting van collectieve instituties, zoals openbare nutsbedrijven, die in vrijwel elk geval slechts tot hogere managementsalarissen, meer bureaucratie en slechtere prestaties hebben geleid. Ook dient aan het bezuinigingsdogma en de belastingconcurrentie, waarbij de neoliberalen door afbraak van collectieve financieringsbronnen doelbewust de staat als vertegenwoordiger van de burger machteloos en het bedrijfsleven almachtig hebben gemaakt, een einde te komen. Met die gevaarlijke tendens heeft, onder de verleidelijke lokroep van 'grote persoonlijke vrijheid', ook de sociaal-democratie te makkelijk ingestemd.

Tegen de achtergrond van een mondiale machtsverschuiving, waarbij China en India — puur op grond van hun massa — op termijn hun oude plaats van millennia op de economische wereldranglijst zullen hernemen, zullen er in het Westen zeker niet meteen weer bomen tot in de hemel gaan groeien. Daarom is de opbouw van een nieuw mechanisme voor grondige herverdeling nodig. Dat is precies dat wat na 1945 uit angst voor het revolutiegevaar is gebeurd — zelfbeperking van de elite — en na 1989, toen met de val van de Muur de angst voor het revolutiegevaar was geweken,

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

weer werd afgebroken. Dat heeft er mede toe geleid dat de honderd rijkste mensen op aarde inmiddels evenveel bezitten als de armste drie-en-een-half-miljard, dus de helft van de hele wereldbevolking. Dus juist geen vlaktaks, zoals het CDA bepleit, maar een veel scherper oplopende inkomens- en vermogensbelasting, zoals vroeger bestond.

Dat betekent aanpassing van wetten die momenteel juist het tegendeel stimuleren, omdat landen elkaar fiscaal zijn gaan concurreren. Dat heeft tot vermeende onbetaalbaarheid, en dus afbraak van de verzorgingsstaat, geleid. Blijft de elite zich daartegen met hand en tand verzetten, dan moet men op een verdere implosie van de door haar gekoesterde Europese orde voorbereid zijn. Nogmaals stelt zich hier uitdrukkelijk de vraag: in hoeverre is de elite die zozeer aan Europa zegt te hechten bereid niet alleen anderen, maar ook zichzelf daarvoor te laten bloeden?

Dat brengt mij op het laatste punt: het belang van waardegeoriënteerde politiek, zoals al eerder in het WBS-rapport *Van Waarde* uit 2013 is bepleit. Dat tot leidraad te nemen is niet makkelijk, als je te maken hebt met een coalitiegenoot die elk probleem tot een technische kwestie reduceert, omdat zij de relevantie van ideologie en visie voor politiek stelselmatig ontkent. Of liever gezegd: überhaupt niet vermogen in te zien hoezeer het eigen, als objectief gepresenteerde, wereldbeeld ook op (alleen niet expliciet geformuleerde) aannames berust die alleszins voor discussie vatbaar zijn.

Persoonlijke toewijding

Het feit dat de nieuwe PvdA-partijleider Lodewijk Asscher de morele aspecten van elk politiek handelen benadrukt, biedt enige hoop voor de toekomst. Maar *the proof of the pudding is in the eating*. En de PvdA kampt hier met een geloofwaardigheidsprobleem, zoals haar jongste verpulvering leert. Dat betekent dat zij niet opnieuw bezwijken moet voor de 'noodzaak het land regeerbaar te houden'

door tot een coalitie toe te treden waarin de resterende kiezers zich met geen mogelijkheid kunnen herkennen. Je kunt niet elke keer over links de verkiezingen winnen om dan over rechts te gaan regeren.

Dergelijke morele vragen hebben ook een persoonlijke loopbaancomponent. Zowel de nationale als de Europese elite heeft niet alleen enorm aan moreel gezag ingeboet, door eigen inhalijsheid te laten samengaan met

De PvdA kampt hier met een geloofwaardigheidsprobleem

de opdracht aan minder royaal door Mammon bedoelden om de broekriem aan te trekken. Ook is als gevolg van het neoliberale denken, dat van collectieve instituties verlangt dat zij zich als winstgevendende bedrijven organiseren, de hele opvatting van de publieke zaak gedevalueerd. Dat leidt ook in de publieke sector regelmatig in bestuurskring tot onaanvaardbaar financieel-egoïstisch wangedrag, bij woningbouwverenigingen, ziekenhuizen, scholen en universiteiten, en onlangs nog bij de nationale politie, waar de bloemetjes wel erg royaal werden buitengezet. Maar ook het structurele gebrek aan enige bescheidenheid bij het door Buma tot belangrijkste 'nationale waarde' opgeblazen koningshuis, zoals dat recent in de geplande studiebeurs van anderhalf miljoen voor een achttienjarige kroonprinses tot uiting komt, is symbolisch voor een elite die de staats- en gemeenschapskas op gezette tijden als een soort zelfbedieningswinkel beschouwt.

Waar bovendien bestuurders en politici zich vroeger voor het overgrote merendeel levenslang aan die publieke zaak committeerden, zien te veel hunner dit nu slechts als een

Thomas von der Dunk *Pleidooi voor een bescheiden elite*

tijdelijke betrekking in dienst van de eigen carrièreperspectieven: het publieke ambt als opstapje naar een nog veel profijtelijker baan in het grote bedrijfsleven, zodat zij te vaak voor het grote geld lijken te gaan. Daaronder bevinden zich helaas ook teveel gewezen sociaal-democratische coryfeeën, zoals Tony Blair, Gerhard Schröder en ook Wim Kok, die zo medeverantwoordelijk worden voor immoreel gedrag bij dat bedrijf waarvan zij zich verre zouden moeten houden.

Dat werpt een smet op hun premier- of ministerschap. Juist in Europa zien wij die devaluatie in alle hevigheid. Menig eurocommissaris vindt na afloop van de termijn wel zeer goed bezoldigd onderdak, of weet — zoals Neelie Kroes — al een leven lang bij beroepsmatige bezigheden niet tussen persoonlijk mijn en publiek dijn te scheiden. Het absolute dieptepunt levert uiteraard Junckers voorganger Barroso, die meende van alle banken die er bestaan juist net naar Goldman Sachs te moeten overstappen: een van de hoofdschuldigen aan de kredietcrisis. Barroso's stap getuigt van een *extremes Mass an Instinktlosigkeit*, om de woorden van wijlen Willy Brandt na Kohls beruchte vergelijking van Gorbatsjov met Goebbels kort na Gorbatsjovs aantreden te citeren. Willy Brandt: voor hem zou een carrière-

switch na afloop van het eigen premierschap als die van Schröder, Blair of Kok ondenkbaar zijn geweest. Hetzelfde geldt voor tijdgenoten als Harold Wilson of Joop den Uyl, om van Willem Drees, Kurt Schumacher, Clement Attlee — of nog eerder Troelstra en Friedrich Ebert — te zwijgen. Als het al als mogelijkheid in hun hoofd opgekomen was, beseften zij voldoende dat een politieke functie ook morele verplichtingen voor ná de politieke loopbaan met zich meebrengt.

Juist voor sociaal-democraten is de etalering van een dergelijke zelfzuchtigheid funest. Het wordt hoog tijd dat dit ook in de vorm van duidelijke afspraken over het post-Haagse leven in de selectie van aankomende politici wordt verdisconteerd. Dat begint met een — ook bij de PvdA te weinig aanwezig — besef van het fundamentele verschil tussen particulier en publiek belang, en dus met een beëindiging van het zo sterk op het behalen van persoonlijk profijtelijke targets gerichte bedrijfsmatige denken bij de overheid. Alleen zo kan de 'gevestigde' politiek, en zeker de sociaal-democratie, het vertrouwen herwinnen van burgers die met veel minder moeten rondkomen, maar tegelijk zien hoe anderen schaamteloos uit de gemeenschappelijke vleespotten blijven snoepen.

De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie

Het schijnbaar vanzelfsprekend verbond tussen de joodse gemeenschap en de sociaal-democratie is verdwenen. Hoe komt dat en wat betekent het voor de nabije toekomst?

MAX VAN WEEZEL

Journalist en politicoloog

Op donderdag 18 juni 2015 liep het mis tussen de linkse fracties in de Amsterdamse gemeenteraad en een groot deel van de Joodse gemeenschap. Plaats van handeling: de Boekmanzaal van de Stopera waar de commissie Algemene Zaken het voorstel van het college van Burgemeester en Wethouders behandelde om een stedenband met Tel Aviv en de Palestijnse stad Ramallah op de West Bank aan te gaan. Met het 'gayvriendelijke' Tel Aviv dacht de Nederlandse hoofdstad onder meer op LHBT-gebied te kunnen samenwerken. Bovendien beschikte de plaatselijke ICT-sector over veelbelovende startups. Ramallah, regeringszetel van de Palestijnse president Mahmoed Abbas, leende zich vooral voor samenwerking op economisch terrein. Het was een compromis dat binnen het college van B en W was gesloten: een stedenband met Tel Aviv alleen was voor coalitiepartij SP onacceptabel, omdat de stad lag in een land dat 'structureel internationale afspraken schendt'. Vandaar dat ter compensatie ook Ramallah in het vizier kwam. Een paar dagen voor de bewuste commissievergadering kon-

digde *Het Parool* alvast aan: 'Burgemeester Eberhard van der Laan en locoburgemeester Kajsa Ollongren bezoeken in september beide steden om de samenwerking te beklinken'.¹ Het bleek een hoogst voorbarige conclusie.

Voordat de bijeenkomst van de commissie Algemene Zaken begon, dromden steeds meer demonstranten samen voor de Stopera. De Stichting Diensten en Onderzoek Centrum Palestina, Youth for Palestine, Back to Palestine, Studenten voor Rechtvaardigheid in Palestina en de trotskistische Internationale Socialisten kwamen allemaal tegen de stedenband met Tel Aviv betogen. Sommigen van hen droegen een Jodenster met het woord 'Palestijn' erop. 'Een stedenband moet breed gedragen worden onder de bevolking', lichte woordvoerder Frank van der Linde toe: 'Van der Laan is burgemeester van alle Amsterdammers, dus ook van de moslims die voor het grootste deel tegen samenwerking met Israël zijn.'² Binnen, in de Boekmanzaal, waren het uitsluitend tegenstanders van de stedenband die gebruik maakten van hun recht op inspraak. Ghada Zeidan klaagde

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

namens de Palestijnse organisaties in Nederland oorlogsmisdaden als de verdrijving van de bevolking van Jaffa in 1948 aan. Israël hield de Palestijnen ook nu nog steeds in een 'koloniale wurggreep'. Houda Stitou van DocP laakte in schrille bewoordingen de 'Apartheidspolitiek van Israël'. Ook werd het woord gevoerd door Jaap Hamburger van het linkse buitenbeentje binnen de Joodse gemeenschap, de stichting Een Ander Joods Geluid. Israël kende wel vijftig wetten die discriminerend uitpakten voor Palestijnen, zei hij. Tel Aviv was een homovriendelijke stad, maar dat nam niet weg dat het in een land lag dat minderheden onderdrukte. De ICT-bedrijven waarin het college van B en W veel perspectief zag, werkten voor het leger en de geheime dienst. Het onderwijs in Israël was nationalistisch en chauvinistisch. De zionistische ideologie waarop de joodse staat zich baseerde, stond haaks op de waarden uit het Amsterdamse stadswapen: heldhaftig, vastberaden en barmhartig. Een liaison met Tel Aviv zou 'onze stad bezoodelen'. Amsterdam sloot toch ook geen stedenband met de Republika Srpska?³

Toen kwam de gemeenteraad aan het woord. Het waren vooral de linkse partijen die grote twijfels koesterden aan de wijsheid van een stedenband. Daniël Peters van de SP trok alsnog zijn steun voor het compromis binnen het college van B en W in. Rutger Groot Wassink van GroenLinks, Johnas van Lammeren van de Partij voor de Dieren en Marjolein Moorman van de PvdA sloten zich bij hem aan. Hun redenering was dat het Israëliësch/ Palestijns conflict de gemoederen in de hoofdstad snel verhitte: Marokkanen en Turken in Slotervaart en Geuzenveld stonden er heel anders tegenover dan de Joodse minderheid in Amsterdam-Zuid. De raad moest voorkomen dat de tegenstellingen die het Midden-Oosten verdeeld hielden in Amsterdam werden geïntroduceerd. Groot Wassink had via *Het Parool* al laten weten dat hij het onwenselijk vond 'dat buitenlandse

politiek op deze manier de raadszaal wordt binnengehaald'.⁴ Moorman hanteerde een paar dagen later in *NRC Handelsblad* precies hetzelfde argument: 'We moeten geen internationale politiek bedrijven in de gemeenteraad'.⁵ Een opmerkelijk nieuw inzicht: in de jaren tachtig had de gemeente Amsterdam er geen enkele moeite mee stelling te nemen tegen het Zuid-Afrikaanse Apartheidsregime. Ingewijden wisten me te vertellen dat binnen de PvdA vooral een rol had gespeeld dat fractieleden van Turkse en Marokkaanse afkomst ernstige bedenkingen koesterden tegen het voorstel van B en W. Het verzet tegen de stedenband zou eerder daardoor zijn ingegeven dan door een plotselinge afkeer van internationale aangelegenheden.

In de Boekmanzaal bewoog Eberhard van der Laan hemel en aarde om toch voldoende steun voor de stedenband te verwerven. Amsterdam had een vergelijkbare band met Peking, niemand had ooit gezegd dat dat instemming met het regeringsbeleid van de Volksrepubliek China inhield. De spanningen in het Midden-Oosten waren al overgeslagen naar de hoofdstad, dus ook dat kon geen argument zijn. Het mocht niet baten.

Met uitzondering van Jaap Hamburger reageerde de Joodse gemeenschap als door een wesp gestoken. Waarom demonstreerden de pro-Palestijnse organisaties voor de Stopera nooit tegen ISIS, Hamas of de Syrische dictator Assad maar wel tegen de Joodse staat, vroeg Ratna Pelle van de site Israël-Palestina Informatie zich af.⁶ Beseften de raadsleden niet dat Tel Aviv stond voor het linkse, avantgardistische Israël dat benepen nationalisme en chauvinisme juist afwees, schreef Anet Bleich in *De Groene Amsterdammer*.⁷ Prominente Joodse PvdA'ers als Harry van den Bergh en Robbert Baruch distantieerden zich van hun geestverwanten in de Stopera. Zelf wierp ik via Twitter ook de vraag op of Joden bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam nog wel op linkse partijen als de PvdA konden stemmen. En dat waren dan

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

nog de mildste reacties. Van Lammeren van de Partij voor de Dieren werd overladen met e-mails waarin hij voor een 'Jodenhater' werd uitgemaakt. Ook Marjolein Moorman wist niet wat ze meemaakte: 'Er zijn krachttermen gebruikt. Ik ben antisemiet genoemd'.⁸

Najaar 2015 volgde de ontknoping. De gemeenteraad verklaarde zich bereid tot samenwerking met Tel Aviv en Ramallah, maar de term 'stedenband' viel niet meer. Het samenwerkingsverband Amsterdam voor Palestina vierde de uitkomst als een overwinning. De Joodse gemeenschap was teleurgesteld. Zonder het te beseffen hadden de Amsterdamse gemeenteraadsleden zich in één groot wespennest gestoken.

Protesten in Amsterdam en Den Haag

Ze hadden gewaarschuwd kunnen zijn, want ook een jaar eerder — in 2014 — laaiden de emoties over het Midden-Oostenconflict in steden als Amsterdam en Den Haag al huizenhoog op. Aanleiding was de oorlog in Gaza, die uitbrak in de zomer van dat jaar. Vanuit de door de moslimfundamentalisten van Hamas bestuurde Gazastrook werden raketten afgeschoten op steden en dorpen in het zuiden van Israël. Het Israëlische leger lanceerde de operatie 'Protective Edge' (Beschermdende Rand), met lucht-

De Joden werd voor- gehouden: 'Doe de Palestijnen niet aan wat Hitler u aandeed'

aanvallen op Gaza en uiteindelijk een invasie door de landmacht. Aan Palestijnse zijde vielen ruim 2000 doden en raakten meer dan 10.000 mensen gewond, waaronder zo'n 3000 kinderen en meer dan 2000 vrouwen. Israël

had 73 doden te betreuren. In Europese hoofdsteden als Londen, Stockholm en Parijs gingen duizenden de straat op om tegen de Israëlische bombardementen te demonstren. Ook in Nederland sloeg de vlam in de pan. Op 12 juli 2014 trok een betoging tegen het geweld in de Gazastrook door de Haagse binnenstad. Naast Palestijnse, Turkse en Marokkaanse vlaggen werden ook borden meegedragen waarop de Davidster werd vergeleken met het hakenkruis. De Joden werd voorgehouden: 'Doe de Palestijnen niet aan wat Hitler u aandeed'. Dat was tegen het zere been van Joodse organisaties als het CIDI en het Centraal Joods Overleg. Maar het kan altijd erger. Nog geen twee weken later scandeerden IS-supporters als Abou Moussa en Abu Suhayb op de Hoefkade in de Haagse Schilderswijk de leus 'Dood aan de Joden' — zonder dat de politie meteen ingreep. Ook mij sloeg op dat moment de schrik om het hart: ik kende de Schilderswijk goed, een paar straten verderop had ik in mijn jeugd op Joodse les gezeten. Ik vond het een onacceptabele gedachte dat vlak bij de plek waar in de jaren vijftig de laatste restanten van de in de oorlog zwaar getroffen Jodenbuurt van de hofstad te vinden waren nu 'Dood aan de Joden' kon worden geroepen. Het was de enige keer in mijn leven dat ik serieus overwoog mijn koffers te pakken.⁹

Vergeleken met Den Haag bleef het in de zomer van 2014 in Amsterdam relatief rustig. Dat was mede te danken aan burgemeester Van der Laan, die aan de vooravond van een grote Gazademonstratie op het Museumplein op zondag 3 augustus duidelijke instructies uitvaardigde over wat de politie wel of niet toeliet: zo was het dragen van vlaggen van de Islamitische Staat en Hamas niet toegestaan en zou gezichtsbedekkende kleding niet worden getolereerd. Het was verboden vlaggen te verbranden en beledigende spreekkoren aan te heffen. Van der Laan was tot die houding gekomen vanwege de angst bij de Joodse gemeenschap voor dreigementen van de kant van militante moslims in de stad: 'Ik krijg elke

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

dag een overzicht van incidenten van de afgelopen 24 uur, en elke keer zit er wel iets bij dat over antisemitisme gaat.¹⁰ Sommigen binnen de Joodse gemeenschap roepen wel erg snel dat kritiek op het optreden van de staat Israël gelijk moet worden gesteld aan antisemitisme, maar in de zomer van 2014 werden de Israëlische regeringspolitiek, de zionistische ideologie waarop die staat zich baseert en het Jodendom als religie inderdaad nogal eens op een slordige manier door elkaar gehaald. Een van de vaste sprekers op de Gazademonstraties van dat jaar was rapper Appa, pseudoniem van de Marokkaanse Amsterdammer Rachid El Ghazoui. Bij zijn optredens trok hij fel van leer tegen het 'Israëlische terreurregime' en de 'zionistische massamoordenaars', maar ook tegen het Jodendom als geloof. Op het Haagse Spui stelde El Ghazoui dat Israël in Gaza een 'moderne Holocaust' aanrichtte. De zionistische lobby beheerste de media en de politiek. Minister Timmermans van 'buitenlandse schijnheiligheid' danste naar het pijpen van de zionisten, net als de Rotterdamse burgemeester Aboutaleb en PvdA-Kamerlid Marcouch. 4 en 5 mei waren een farce zolang daar niets over het lot van de Palestijnen werd gezegd. Tijdens een Gazabijeenkomst in Amsterdam op 20 juli ging hij nog een stapje verder. De slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog waren veranderd in daders, betoogde Appa: 'Zij die de Holocaust hebben meegemaakt creëren er nu zelf één'. Nederland was in de ban van zionistische praatjes en het CIDI maakte daar gebruik van: 'Esther Voet en haar loophondje Ronny Naftaniel verdedigen kindermoordenaars, vrouwenverkrachters en Arabierenhaters'. Op 23 augustus, op de Dam, gooide hij nog wat extra brandstof op het vuur. Politici die achter Israël stonden waren 'ratten, volksverraders, collaborateurs en hypocriete zwijnen', die 'niet de ballen hadden om tegen de zionisten in te gaan.' Hamas bestond niet uit terroristen maar uit 'helden en vrijheidsstrijders.' Om zijn toespraak af te ronden met de woorden:

'Fuck de zionisten! Fuck de Talmoed!' Met die laatste opmerking plaatste hij dus ook de joodse religie in het verdachtenbankje. De rapper sprak tegen dat hij een antisemiet was.

Appa droeg op zijn minst bij tot een totale begripsverwarring tussen Israëliërs, zionisten en Joden

Sterker nog: hij had respect voor 'echte Joden die weten dat Palestina niet van hen is en dat ze niet het recht hebben Palestina te bezetten. Maar zijn complottheorie over de 'zionistische lobby die de media beheerste' en 'de politici die naar het pijpen van de zionisten dansten' beantwoordde aan alle antisemitische stereotypen. Vervang 'zionisten' door 'Joden' en zijn opmerkingen hadden in de jaargang 1935 van *Der Stürmer* niet misstaan. Appa droeg op zijn minst bij tot een totale begripsverwarring tussen Israëliërs, zionisten en Joden.¹¹

Joden en de PvdA

Vooral op momenten dat de strijd in het Midden-Oosten hoog oplaait en de emoties daarover via de media naar steden als Amsterdam en Den Haag worden geëxporteerd, valt het voor gematigd-progressieve partijen als de PvdA niet mee koers te houden. De sociaal-democratie wil verbinden en dat levert, toegepast op het Israëlisch/Palestijnse conflict, fraaie volzinnen op als: 'Zowel Israëli's als Palestijnen moeten hun eigen staat hebben zodat ze in vrede, veiligheid en voorspoed naast en met elkaar kunnen leven', 'Wij moeten stappen zetten ter ondersteuning van de constructieve krachten' en 'In dat kader zijn het stimuleren van een constructieve

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

opstelling van beide partijen, erkenning van de Palestijnse staat en het stoppen van de bouw van illegale nederzettingen in de bezette gebieden onmisbaar'.¹² Probleem is dat de *diehards* aan beide kanten weinig boodschap aan de genuanceerde standpunten van de PvdA hebben. De aanhangers van de nationalistische premier Benjamin Netanyahu in Nederland lijken weinig vaart te willen maken met de oprichting van een Palestijnse staat. Ze zien de bouw van Joodse nederzettingen op de bezette Westelijke Jordaanoever liever uitgebreid dan beperkt. Dat een deel van die Westelijke Jordaanoever in handen is van de Palestijnse Autoriteit (lees: de seculier-nationalistische PLO) terwijl de islamitische fundamentalisten van Hamas de macht hebben in Gaza, maakt het realiseren van een Palestijnse staat er niet makkelijker op. Van de kant van Hamas wordt het bestaansrecht van Israël ontkend. Ook in Nederland ageren groeperingen als Back to Palestine en Studenten voor Rechtvaardigheid in Palestina tegen de tweestaten oplossing waarvoor de PvdA warmloopt. Israël is in hun ogen een koloniaal experiment waaraan met behulp van een internationale boycot en economische en culturele sancties een eind moet worden gemaakt, net als indertijd lukte met het Apartheidsbewind in Zuid-Afrika. Zij zijn voor één staat Palestina, waarin ook de Joodse bevolking moet opgaan en geloven niet in de mogelijkheid van twee staten die 'in vrede, veiligheid en voorspoed' met elkaar samenwerken. Een deel van de Nederlandse migrantengemeenschap is de 'zionistische terroristen' ook liever kwijt dan rijk, zoals bij de Gaza-demonstraties van 2014 bleek. Binnen de PvdA bestaat een stroming die erop aandringt een snoeihard standpunt tegen Israël in te nemen. 'Kunnen wij op 15 maart 2017 nog wel op de PvdA stemmen?', vroeg Jan Wijenberg, oud-ambassadeur in Jemen en Saoedi-Arabië en lid van de PvdA-Buitenlandcommissie, zich in een open brief aan 'waarde Partijgenoot' Diederik Samsom af: 'Ik en met mij een stij-

gend aantal leden en andere kiezers voelen zich hoogst ongemakkelijk met het eenzijdige pro-Israëlbeleid van de huidige coalitieregering en — zij het in iets mindere mate — van de PvdA-fractie. Sterker nog, via mijn lidmaatschap van de PvdA voel ik mij zeer tegen mijn zin steeds meer medeplichtig aan bijna vier jaar actief steunen en gedogen van de Joodse staat, en daarmee van een genocide nastrevend regime'.¹³ Bruggen slaan tussen Israël en de Palestijnen, zoals de PvdA-leiding voor ogen staat, sluit slecht aan bij de gepolariseerde toon die in het debat over het conflict in het Midden-Oosten is geslopen. Zoals minister Koenders van Buitenlandse Zaken constateerde op het grote PvdA Midden-Oosten debat in Zwolle: 'Het is polarisatie troef: je bent voor of tegen de ene partij of de andere, voor of tegen sancties, voor of tegen engagement of solidariteit'.¹⁴ Met haar nadruk op constructieve samenwerking tussen alle partijen in de regio loopt de PvdA voortdurend het risico én joodse hardliners uit Amsterdam-Buitenveldert en Amstelveen én boze moslimbewoners van Osdorp en de Schilderswijk van zich te vreemden. Voordat je het weet maakt *iedereen* de partij het verwijt dat ze in het conflict tussen Israël en de Palestijnen de kool en de geit probeert te sparen.

Binnen de Joodse gemeenschap, die ooit veel PvdA-aanhangers telde, hoor ik vaak dat op de partij niet meer te bouwen valt. Vroeger stond de sociaal-democratie pal voor Israël, wordt dan gezegd. Nu komt die onvoorwaardelijke steun nog alleen van kleine christelijke partijen als de ChristenUnie en de SGP, en van rechts: Han ten Broeke van de VVD, Joram van Klaveren van Voor Nederland, Geert Wilders en zijn PVV. Begrijpt de PvdA niet dat een Palestijnse staat onder de huidige verhoudingen in de regio maar al te makkelijk kan worden gekaapt door extremistische stromingen als Hamas, de Islamitische Jihad en IS? Hoe kan in het conceptverkiezingsprogramma 'Een verbonden samenleving' staan dat als Israël niet stopt met de bouw van illegale

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

nederzettingen het land onder druk moet worden gezet, 'bijvoorbeeld door het heroverwegen van het Associatieverdrag van Israël met de EU'?¹⁵ Snap de PvdA dan niet dat zo'n maatregel alleen maar kan bijdragen tot het ontkennen van de legitimiteit van Israël – precies wat de voorstanders van een boycot en sancties willen? Tijdens gesprekken die ik met enige regelmaat voer bij Broodje Meijer aan de Buitenveldertselaan en Italiaanse traiterie Gusto di Casto aan het Gelderlandplein wordt daar door de clientèle vaak aan toegevoegd: 'De PvdA is nog alleen uit op de moslimstem, wij zijn zo'n kleine minderheid dat ze niets om ons geven.'

Zelf ben ik allesbehalve een havik. Op mijn achttiende werd ik al afgezet als hoofdredacteur van het blad van de zionistische jongerenvereniging *Habonim* omdat ik een artikel over Israëlische schendingen van de mensenrechten op de Westelijke Jordaanoever en in Gaza had laten afdrucken. Voor *Vrij Nederland* trokken Leonard Ornstein en ik langs de hoofdrolspelers in het vredesproces: politici als Shimon Peres en Jossi Beilin, onderhandelaars, Israëlische militairen, Palestijnse politiefunctionarissen. Er bestaat nog een foto van Leonard en mij die is genomen in het huis van PLO-leider Yasser Arafat in Gaza. Met naast ons op de bank zijn vrouw Suha en hun dochtertje Zahwa. Ik kan me de euforie waarin ik verkeerde nog levendig herinneren. Maar Hamas doorkruiste met aanslagen het vredesproces, de Israëlische premier Yitzhak Rabin werd door een joodse fanaticus vermoord, de top in Camp David die een definitieve vredesregeling had moeten opleveren mislukte, de Palestijnen begonnen hun gewelddadige Tweede Intifada en het Oslo-proces liep uiteindelijk uit op één grote desillusie.¹⁶

In zijn boek *Haatspraak* schetst antropoloog en historicus Remco Ensel hoe grimmig de sfeer tussen voor- en tegenstanders van Israël in het begin van deze eeuw ook in Nederland werd. Hij heeft vooral oog voor een nieuwe groepering die zich in de strijd werpt: moslim-

jongeren uit buurten als Bos en Lommer, Slotervaart en Geuzenveld die zich aangetrokken voelen tot de onverzoenlijke verzetsbeweging Hamas. Was het Israëlisch/Palestijnse conflict tot dusver een botsing tussen twee vormen van nationalisme (het zionisme en het streven naar een eigen

Neemt de PvdA het gevaar van zulk als kritiek op Israël en het zionisme verpakt antisemitisme vanuit de radicale moslimhoek wel serieus genoeg?

Palestijnse staat), nu neemt de discussie steeds meer religieuze trekken aan. Van oorsprong Turkse of Marokkaanse jongeren uit Amsterdam-West gaan ervanuit dat Israël de Palestijnen onderdrukt omdat ze moslim zijn, en stellen het Israëlische regeringsoptreden soms gelijk aan onhebbelijkheden van dé Joden. Op die manier dreigt een conflict om grondgebied uit te lopen op een confrontatie tussen de islam en het Jodendom. Ensel heeft het in dit verband over de 'islamisering van het protest'.¹⁷

Hoewel de PLO ook tijdens de Libanonoorlog van 1982 het omsingelde Beiroet vergeleek met het getto van Warschau en het Israëlische leger met dat van de Duitsers, wordt het begin deze eeuw pas goed bon ton om de Israëli's gelijk te stellen aan de nazi's, een vergelijking die door de Joodse gemeenschap begrijpelijk genoeg als uiterst onsmakelijk wordt beschouwd. Bij de demonstratie 'Stop de oorlog tegen de Palestijnen' op de Dam in april 2002 werd de Davidsster op één lijn gesteld met het hakenkruis en de naam van de toenmalige Israëlische premier

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

verbasterd tot Adolf Sharon. Termen als 'zionistische genocide' kwamen steeds meer in zwang, net als complottheorieën over 'de Joden die de hele wereld beheersen'. De grens tussen antizionisme en antisemitisme wordt zo wel heel vloeiend.¹⁸ Neemt de PvdA het gevaar van zulk als kritiek op Israël en het zionisme verpakt antisemitisme vanuit de radicale moslimhoek wel serieus genoeg?

Het vergeten socialistisch-zionisme

Op uitnodiging van Marjolein Moorman was ik een tijd geleden aanwezig bij een brainstorm van de Amsterdamse gemeenteraadsfractie van de PvdA. Het ging over de spanningen in de stad tussen Joden en moslims. Wat me opviel was dat bij de huidige fractie weinig tot geen kennis meer bestond over de innige band die jarenlang tussen de Joodse bevolking van Amsterdam en de sociaal-democratie had bestaan. Ter voorbereiding van mijn inleiding dook ik in een wereld die nu zo goed als vergeten is: de Joodse slijpers, verstellers en kloviers die in 1894 de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond (ANDB) oprichtten, het prototype van de moderne vakvereniging. ANDB-voorzitter Henri Polak die door zijn aanhangers als een heilige werd vereerd en de 'rebbe van de diamantbewerkers' werd genoemd. Buurten als de Diamant- en Transvaalbuurt die voor de helft uit arbeiders van Joodse afkomst bestonden en waar bij verkiezingen de steun voor de SDAP, de voorloper van de PvdA, opliep tot rond de 70%. De vooroorlogse colleges van B en W waarin wethouders als Monne de Miranda en Emanuel Boekman het Joods-socialistische volksdeel vertegenwoordigden. Zoals het naoorlogse Amsterdam een reeks PvdA'ers van Joodse afkomst als burgemeester had: Ivo Samkalden, Wim Polak, Ed van Thijn en recent nog Job Cohen.¹⁹

Dat wil niet zeggen dat de sociaal-democraten van het eerste uur als één man stonden te juichen voor de zionistische beweging, die uit-

eindelijk in de oprichting van de staat Israël zou resulteren. Sociaal-democraten waren internationalisten, ze geloofden dat arbeiders van welke afkomst dan ook schouder aan schouder de klassenstrijd moesten voeren tegen het kapitalisme. De zionisten waren nationalisten die na teleurstellende ervaringen als de Dreyfus-affaire in Frankrijk geen hoop meer koesterden op gelijke rechten voor Joden in Europa. Alleen een eigen land, het latere Israël, bood nog perspectief. In haar monumentale proefschrift 'De kleine verschillen die het leven uitmaken' beschrijft Evelien Gans de soms stoeve verhouding tussen Joodse sociaal-democraten die het internatio-

Decennialang bleef de PvdA een uitgesproken pro-Israëlische partij

nalisme omhelsden en socialistisch-zionisten die meenden dat de Joodse arbeider zich naar Palestina moest begeven om zich te emanciperen. Desondanks bestond er een nauwe band tussen een partij als de SDAP en organisaties als Poale Zion (Arbeiders van Zion) die de emigratie van het Joodse proletariaat naar Palestina propageerden.²⁰

Na de bevrijding maakte de SDAP plaats voor de PvdA, in 1948 werd op gezag van de Verenigde Naties de staat Israël in het leven geroepen. Decennialang bleef de PvdA een uitgesproken pro-Israëlische partij, de linkervleugel vormde daar geen uitzondering op. Binnen het rooms-rode kabinet-Beel ijverden de sociaal-democratische ministers onder aanvoering van vicepremier Willem Drees voor onmiddellijke erkenning van de Joodse staat. Hun katholieke collega's stonden daar gereserveerd tegenover: zij hoopten dat Indië voor Nederland behouden kon blijven en daar

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

woonden veel moslims. Bovendien maakte het Vaticaan zich zorgen over de toekomst van de Heilige Plaatsen in Jeruzalem. Uiteindelijk duurde het tot 1950 voordat de eerste Nederlandse ambassadeur naar Israël vertrok.²¹ De sociaal-democraten vonden niet alleen dat het Joodse volk na de verschrikkingen van de Holocaust recht op een eigen staat hadden, ze zagen Israël ook als linkse proeftuin. Tot in de jaren zeventig werd het land geregeerd door partijen als de Mapai (Israëlische Arbeiderspartij), Achdut Ha'avoda (Eenheid van de Arbeid) en de Mapam (Verenigde Arbeiderspartij). De Israëlische vakbeweging, de Histadrut, nam een invloedrijke positie in. Ook de kibboets, de collectieve boerderij waar iedereen dezelfde rechten en plichten had, sprak tot de verbeelding.²² In vrijwel heel Nederland werd Israël beschouwd als de kleine dappere David die het opnam tegen de reusachtige Arabische Goliath, en de sociaal-democraten maakten volop deel uit van die consensus. Toen Israël tijdens de Suez-crisis van 1956 hand in hand met de grootmachten Frankrijk en Engeland ten strijde trok tegen de Egyptenaren, verklaarde PvdA-voorzitter Evert Vermeer zich solidair met 'het dappere Israël', terwijl premier Drees in de Kamer betoogde dat het land zich alleen maar had verdedigd.²³ Nog groter was het enthousiasme toen Israël tijdens de Zesdaagse Oorlog van 1967 slaags raakte met Egypte, Jordanië en Syrië tegelijk. Vermaard zijn de autostickers met het opschrift: 'Wij staan achter Israël'. Nog voordat de gevechtshandelingen waren uitgekomen, kwamen in de Oude Rai in Amsterdam duizenden mensen bijeen om van hun solidariteit met de bedreigde Joodse staat te getuigen. Vrijwel alle politieke partijen gaven acte de présence. Joop den Uyl, net aangetreden als oppositieleider, sprak daar de hartverwarmende woorden: 'Dit is Amsterdam dat opkomt voor Jeruzalem. Ik verplicht mijzelf en mijn partij de belofte tot onafhankelijkheid van Israël na te komen. In Israël is de democratie en het socialisme verwezenlijkt. Zij mogen

niet ondergaan. Wij zijn thans soldaten voor de vrede van Israël'.²⁴ De rebelse jeugd dacht er in die dagen niet anders over. De Federatie van Jongerengroepen in de PvdA riep het kabinet op militair te interveniëren ten gunste van Israël, in Den Haag gingen Provo en de PSP-jeugd de straat op om hun steun voor het bedreigde land uit te spreken. Pas toen het Israëlische leger er in was geslaagd binnen een week al zijn vijanden te verslaan en de Sinaï-woestijn, de Golan-hoogte, de Gazastrook en de Westelijke Jordaanoever in te nemen, drong tot de Nederlandse politiek door dat hiermee een nieuw probleem was gecreëerd: Israël heerste opeens over ruim een miljoen Palestijnen, het land was een bezettingsmacht geworden. In die tijd werden ook organisaties als het Nederlands Palestina Komitee opgericht.

Desondanks stond Nederland ook tijdens de Oktoberoorlog van 1973 (Egypte en Syrië overvielen het land op Grote Verzoendag om de Sinaï-woestijn en de Golan-hoogte te heroveren) pal achter Israël. Den Uyl, inmiddels premier, was een groot bewonderaar van zijn Israëlische ambtgenoot Golda Meïr.²⁵ Zijn bewindslieden Henk Vredeling en Bram Stemerdink organiseerden in het geheim wapenleveranties aan de Joodse staat. De pro-Israëlische opstelling van het kabinet-Den Uyl kwam Nederland in 1973 en 1974 op een Arabische olieboycot te staan. Achteraf moet dat als een keerpunt worden beschouwd. De werkgevers verweten Den Uyl dat hij zich te weinig liet leiden door de belangen die het Nederlandse bedrijfsleven in de Arabische wereld had. De diplomaten op het ministerie van Buitenlandse Zaken drongen aan op het voeren van een 'evenwichtig beleid': niet anti-Israël maar ook niet blind voor de noden van de Palestijnen. Het was een aanpassing aan de koers die Europese partners als Frankrijk voor ogen stond. Toonaangevende Haagse politici noemden zich niet langer 'vriend', maar liever 'kritisch vriend' van Israël. Steeds meer van hen plaatsten kanttekeningen bij het assertieve

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

en robuuste optreden van de Joodse staat. Toen Israëlische commando's in 1976 op de luchthaven van de Afrikaanse stad Entebbe een gekaapt vliegtuig bestormden om de gijzelaars te bevrijden, veroordeelde PvdA-voorzitter Ien van den Heuvel 'de inval van Israël in Oeganda': 'Hier zijn grenzen overschreden. Dit kan volstrekt niet. Je kunt niet zomaar als land een andere staat binnenvallen.' (26). Het was het moment waarop veel Nederlandse Joden zich afvroegen of je met vrienden als de PvdA-voorzitter nog vijanden nodig had. In 1979 aanvaardde de Tweede Kamer een motie van D66'er Laurens Jan Brinkhorst waarin stond dat de Nederlandse regering 'feitelijke contacten' met de PLO niet langer uit de weg moest gaan. Het 'evenwichtige beleid' had het van het 'wij staan achter Israël' gewonnen.

In de jaren tachtig vroeg Nederland zich steeds vaker af wie in het Midden-Oosten nou David en wie Goliath was: de Israëliërs of de Palestijnen. De annexatie van Oost-Jeruzalem (in 1980) riep bij parlementariërs protest op, net als de inlijving van een deel van de Golanhoogte in 1981. De Tweede Kamer veroordeelde de Libanese veldtocht en het bloedbad in Sabra en Shatila in 1982 als een 'flagrante schending van het internationale recht'. Ondanks de akkoorden van Camp David die onder auspiciën van de Amerikaanse president Carter met Egypte waren gesloten, maakte Israël geen aanstalten de Palestijnen een vorm van autonomie te gunnen. De beelden van tot de tanden toe bewapende Israëlische soldaten die tijdens de Eerste Intifada (1987–1993) stenen gooïende Palestijnse jochies achterna zaten, deden de inmiddels vier decennia oude Joodse staat geen goed. Toch solidariseerde Nederland zich weer met Israël toen de bewoners van steden als Tel Aviv en Haifa in 1991 serieus in gevaar kwamen door de SCUD-raketten die de Iraakse dictator Saddam Hoessein op hen afvuurde. Het derde kabinet-Lubbers, een coalitie van CDA en PvdA, stuurde Patriot-raketten om de Israëlische

steden te verdedigen. In de Amsterdamse Apollohal spraken Elco Brinkman van het CDA, Thijs Wöltgens van de PvdA, Frits Bolkestein van de VVD en Hans van Mierlo van D66 hun afschuw over de Iraakse agressie uit. Achter hen hing een spandoek met de tekst: 'Solidair met Israël'. De pogingen van Rabin en Peres om tot een vredesregeling met de PLO te komen, konden op overweldigende steun van de Nederlandse politiek rekenen. Tot in de zomer van 2000 het vredesproces tot stilstand kwam en de Tweede Intifada uitbrak. Vanaf dat moment stonden linkse partijen weer voor de keus: zijn we voor Israël óf voor de Palestijnen.²⁶

Hoop voor de toekomst

Israël is niet meer het land waar jonge idealistische pioniers de Hora dansen rond de sinaasappelboom op hun collectieve boerderij. Immigratie uit de Arabische wereld en de voormalige Sovjet-Unie heeft de politieke psychologie van het land drastisch veranderd, net als de komst van nationalistische Amerikaanse en Franse Joden die zich als kolonist in de bezette gebieden hebben gevestigd. Sinds 1977 geven rechtse politici als Menachem Begin, Yitzhak Shamir, Ariel Sharon en Benjamin Netanyahu de toon aan. De bezetting van de Westelijke Jordaanoever duurt nu al bijna een halve eeuw — hele generaties Israëliërs weten niet meer hoe het voor die tijd was. Politieke leiders als Netanyahu en zijn minister van Defensie Avigdor Liebermann (begonnen als uitsmijter in een nachtclub in Moldavië, nu voorman van de chauvinistische partij 'Israël Ons Huis') lijken immuun voor kritiek van verlichte kringen uit de Verenigde Staten en Europa. De hele wereld is toch tegen de Joden, luidt hun devies, dus waarom zou je je iets van de wereld aantrekken? Wat me verontrust, is dat die houding gemeengoed begint te worden onder de tieners en twintigers die nu in Israël opgroeien. Tijdens de Gaza-oorlog van 2014 liepen rechtse

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

jeugd-gangs door de straten van Jeruzalem, terwijl ze leuzen als 'Dood aan de Arabieren' aanhieven. Het handjevol vredesdemonstranten dat zich in Tel Aviv en Jeruzalem tegen de oorlog durfde te keren, werd door omstanders uitgejouwd ('Jullie kiezen voor de vijand', 'Dood aan de linkse verraders'). Zulke incidenten staan niet op zichzelf. Volgens onderzoek van het Dahaf Instituut rukken nationalisme en onverdraagzaamheid snel op onder de Israëlische jeugd: 60% van de tieners tussen de vijftien en achttien vindt een sterke leider belangrijker dan het respecteren van de rechtsstaat, 70% noemt veiligheid van een hogere orde dan democratie. 62% van de ondervraagde jongeren omschreef zichzelf als nationalistisch en rechts, nog maar 12% als vredelievend en links. Als de onderzoekers gelijk hebben, ontwikkelt Israël zich in een grimmige richting.²⁷ De oude links-liberale elite van het land ziet de toekomst dan ook met angst en beven tegemoet. In de krant *Haaretz* vergeleek commentator Chemi Shalev met enig gevoel voor overdrijving het Jeruzalem van 2014 met het Berlijn van 1933. In mei 2016 waarschuwde de socialistische oud-premier Ehud Barak dat Netanyahu en zijn ministersploeg 'de kiemen van het fascisme aan het kweken waren'. Ook de huidige oppositieleider Yitzhak Herzog zag 'een ontluikende vorm van fascisme de Israëlische samenleving binnensluipen'.²⁸ Rapper Appa is dus niet de enige die de Holocaust er iets te lichtvaardig met de haren bijsleept. Dat komt in Israël zelf ook volop voor.

Sinds het mislukken van het Oslo-proces zijn beide partijen in het Israëlisch/Palestijnse conflict aan het radicaliseren. In Jeruzalem maken politici van de regeringspartijen Likoeid, Het Joodse Huis en Ons Huis Israël geen geheim van hun ambitie door te gaan met de bezetting en het nederzettingenbeleid, en sinds de verkiezing van Donald Trump bestaat een reële kans dat de Verenigde Staten hen geen strobreed in de weg zullen leggen. Aan Palestijnse kant dreigen de voorstanders

van een twee staten oplossing het af te leggen tegen de radicalen die Israël afschilderen als een Apartheidsstaat die moet verdwijnen. Het geeft linkse joden, die door de een voor zionis-

Waarom zou het Joodse volk zijn recht op een eigen onafhankelijke staat moeten opgeven? Als straf voor 'slecht gedrag'?

tische fascist en door de ander voor laffe landverrader worden uitgemaakt, het machteloze gevoel dat ze tussen hamer en aambeeld terecht zijn gekomen.²⁹

Hoewel het op dit moment niet meevalt de handen op elkaar te krijgen voor een tweestaten oplossing, die waarborgt dat 'zowel Israëli's als Palestijnen in vrede, veiligheid en voorspoed naast en met elkaar kunnen leven', zou de PvdA mijns inziens alles op alles moeten zetten om de gedachte daaraan nieuw leven in te blazen. Vlak voor zijn aftreden als minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten gaf John Kerry een voorzet daarvoor. Zijn plan voor een definitieve vredesregeling was gebaseerd op de ideeën die toenmalig president Clinton in 2000 al aan de strijdende partijen voorlegde: herstel van de grens van voor de Zesdaagse Oorlog van 1967, Jeruzalem als gedeelde hoofdstad van Israël en de nieuw te vormen Palestijnse staat, een compensatieregeling voor de Palestijnen die in de oorlogen van 1948 en 1967 van huis en haard werden verdreven. Netanyahu reageerde woedend en noemde Kerry 'vooringenomen tegen Israël'. Trump riep Israël op 'de rug recht te houden'.³⁰ Maar een goed alternatief voor zo'n tweestaten oplossing bestaat niet. De annexatie van het bezette gebied door

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

Israël is onrechtvaardig tegenover de Palestijnen en vormt een garantie voor het eeuwig voortduren van de strijd. Omgekeerd is het vervangen van Israël door een islamitische of seculiere staat Palestina, gezien de krachtsverhoudingen in het Midden-Oosten, irreal en minstens even onrechtvaardig. Want waarom zou het Joodse volk zijn recht op een eigen onafhankelijke staat moeten opgeven? Als straf voor 'slecht gedrag'? Dat zou dan een unicum zijn in de moderne geschiedenis. Zoals de schrijver Amos Oz, al tientallen jaren actief in de Israëlische vredesbeweging, onlangs zei in het BBC-programma *Newsnight*: 'Niemand heeft ooit gezegd dat na Hitlers gruweldaden Duitsland moest ophouden te bestaan, of Rusland, na Stalins Goelag. Daarom gaat iemand die zegt dat Israël moet ophouden te bestaan of er nooit had mogen komen een grens over'.³¹ De enige mogelijkheid die recht doet aan beide partijen blijft twee staten naast elkaar: Israël en Palestina. Nog steeds is hiervoor ook een meerderheid van Israëliërs en Palestijnen te vinden. Het feit dat de ontwikkeling ter plekke niet de goede richting uitgaat, kan geen reden voor de PvdA

of anderen ter linkerzijde zijn om de twee staten oplossing in twijfel te gaan trekken. Het zou juist een stimulans moeten zijn om dit doel met des te meer passie na te streven. Natuurlijk moet de PvdA stelling nemen tegen het nederzettingenbeleid dat een levensvatbare Palestijnse staat onmogelijk dreigt te maken. Tegelijk is het nodig een vuist te maken tegen groeperingen die het bestaansrecht van Israël ontkennen. De neiging het zionisme te demoniseren zou door de PvdA te vuur en te zwaard moeten worden bestreden. Net als elke poging het Israëlisch/Palestijnse conflict – in feite een botsing tussen twee nationale bevrijdingsbewegingen – de vorm te laten aannemen van een Heilige Oorlog tussen dé Joden en dé moslims. Waar ik voor pleit, is een hernieuwd engagement van de PvdA met Israël én de Palestijnen. Dat heeft meer perspectief dan de naar binnen gerichte houding ('de buitenlandse politiek mag niet de raadszaal worden binnengehaald') waarvan de linkse fracties in de Amsterdamse gemeenteraad blijk gaven toen ze zich keerden tegen de stedenband met Tel Aviv en Ramallah.

Noten

- 1 *Het Parool*, 13 juni 2015.
- 2 *Het Parool*, 17 juni 2015.
- 3 Toespraak Jaap Hamburger over de stedenband Amsterdam-Tel Aviv, site Nederlands Palestina Komitee, 19 juni 2015.
- 4 *Het Parool*, 17 juni 2015.
- 5 *NRC Handelsblad*, 1 juli 2015.
- 6 *Israël-Palestina Informatie*, 9 juli 2015.
- 7 *De Groene Amsterdammer*, 26 juni 2015.
- 8 *NRC Handelsblad*, 1 juli 2015.
- 9 Mijn gevoelens op dat moment heb ik uitvoerig beschreven in: *Vrij Nederland*, 13 augustus 2014.
- 10 NU.nl, 1 augustus 2014.
- 11 Toespraak Appa in Den Haag, 12 juli 2014; Toespraak Appa op het Museumplein, YouTube 21 juli 2014; Speech Appa op de Dam, YouTube 23 augustus 2014; Israel-Palestina Informatie, 27 augustus 2014; Het Parool, 11 juli 2015. Overigens bood El Ghazoui later zijn excuses aan voor de uitspraak: 'Fuck de Talmoed!' 'Ik heb spijt van mijn gedrag toen. Ik was te verbitterd', zei hij in *De Correspondent* van 9 april 2016.
- 12 Zie: Michiel Servaes, De PvdA kiest in het Midden-Oosten partij voor eenieder die vrede, vrijheid, stabiliteit en rechtvaardigheid dichterbij wil brengen, website PvdA; Toespraak Diederik Samsom tijdens het PvdA Midden-Oosten debat in de Nieuwe Buitensociëteit in Zwolle, 28 maart 2015; 'Een verbonden samenleving', conceptverkiezingsprogramma 2017, 58.
- 13 Website Nederlands Palestina Komitee, 20 maart 2016.
- 14 Toespraak Bert Koenders in Zwolle, 28 maart 2015.
- 15 'Een verbonden samenleving', conceptverkiezingsprogramma 2017, 58
- 16 Zie: Leonard Ornstein en Max van Weezel (2001), *Op heilige grond. Achter de schermen van het vredesproces in het*

Max van Weezel *De PvdA, Israël en de Palestijnen: een ongelukkige driehoeksrelatie*

- Midden-Oosten, Amsterdam: Prometheus. Over de mislukking van Camp David schreef de Amerikaanse toponderhandelaar Dennis Ross het boek *The missing peace. The inside story of the fight for Middle East peace*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2004.
- 17 Remco Ensel (2014), *Haatspraak. Antisemitisme – een 21-eeuwse geschiedenis*, Amsterdam: AUP, 388.
- 18 Ensel, pg. 376 e.v. Een uitgebreide versie van zijn relaas staat in Evelien Gans en Remco Ensel, *The Holocaust, Israël and 'the Jew'*, Amsterdam: AUP.
- 19 Voor de band tussen de SDAP en de Joodse gemeenschap van Amsterdam zie onder meer Philo Bregstein en Salvador Bloemgarten (1978), *Herinnering aan Joods Amsterdam*, Amsterdam: De Bezige Bij; Selma Leydesdorff (1987), *Wij hebben als mens geleefd: het Joodse proletariaat van Amsterdam, 1900–1940*, Amsterdam: Meulenhoff; Karin Hofmeester (1999), *'Als ik niet voor mijzelf ben...': de verhouding tussen Joodse arbeiders en de arbeidersbeweging in Amsterdam, Londen en Parijs vergeleken, 1870–1914*, Amsterdam; Frank van As (2014), 'Judeo-socialisme? Een verkenning van de relatie tussen het Amsterdamse Joodse proletariaat en de sociaaldemocratische beweging, ca. 1870–1940', *Onvoltooid Verleden*, 9 oktober 2014.
- 20 Evelien Gans, *De kleine verschillen die het leven uitmaken*, Amsterdam: Vassallucci 1999.
- 21 Zie Leonard Ornstein en Max van Weezel, "Wij staan achter Israël", analyse van een Nederlandse liefde 1948–1991', *Vrij Nederland*, 2 februari 1991.
- 22 *Vrij Nederland*, 2 februari 1991. De invloedrijke positie van de sociaaldemocratie in de beginjaren van Israël is uitvoerig beschreven door Peretz Merhav, 'Die israelische Linke. Zionismus und Arbeiterbewegung in der Geschichte Israels. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1972'.
- 23 *Vrij Nederland*, 2 februari 1991. De invloedrijke positie van de sociaaldemocratie in de beginjaren van Israël is uitvoerig beschreven door Peretz Merhav, 'Die israelische Linke. Zionismus und Arbeiterbewegung in der Geschichte Israels. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1972'.
- 24 *Vrij Nederland*, 2 februari 1991. De invloedrijke positie van de sociaaldemocratie in de beginjaren van Israël is uitvoerig beschreven door Peretz Merhav, 'Die israelische Linke. Zionismus und Arbeiterbewegung in der Geschichte Israels. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1972'.
- 25 'Op Den Uyls bureau thuis in Buitenveldert prijkten drie foto's van vrouwen, eentje van Liesbeth, een van dochter Ariane en een van Golda Meïr', schrijft Anet Bleich in de biografie *Joop den Uyl 1919–1987. Dromer en doordouwer*, Amsterdam: Uitgeverij Balans, 309.
- 26 Voor de geschiedenis van de Nederlands-Israëlische betrekkingen verwijs ik naar: Ben Soetendorp (1982), *Het Nederlandse beleid ten aanzien van het Arabisch-Israëlische conflict 1947–1977*, Universiteit Groningen; Fred Grünfeld (1991), *Nederland en het Nabije Oosten. De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëlische conflict 1973–1982*. Universiteit Maastricht; Jan Dirk Snel, 'Nederland en de band met Israël', *Historisch Nieuwsblad*, 2008/5; Marianne van Leeuwen (2010), *Vrede als nevendoeel. Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten*, Universiteit van Amsterdam; Dorien de Vos (2011), *Van nationaal naar Europees. De ontwikkeling van het buitenlandse beleid van Nederland ten aanzien van het Arabisch-Israëlisch conflict 1976–1980*, Universiteit van Amsterdam; Lonneke Bentinck (2013), *Afscheid van een vertrouwd Israël. Hoe het olie-embargo van 1973 en de Libanonoorlog in 1982 de Nederlandse sympathie voor Israël veranderden*, Universiteit Utrecht.
- 27 Zie Max van Weezel, 'De Arabierenhaat van een nieuwe generatie Israëliërs', *Vrij Nederland*, 30 juli 2014.
- 28 *Haaretz*, 2 juli 2014; *Haaretz*, 20 mei 2016; *The Times of Israel*, 12 juli 2016.
- 29 Zie de hartenkreet van mijn dochter Natascha van Weezel op de site *Nieuwwij*, 24 juni 2015.
- 30 De toespraak van Kerry staat integraal afgedrukt in *Haaretz*, 28 december 2016; zie ook *Haaretz*, 29 december 2016.
- 31 Geciteerd in *The Jerusalem Post*, 14 september 2016.

Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld

De problemen van Europa en de Arabische regio zijn ondeelbaar en onhoudbaar zonder gezamenlijke oplossingen. Het vergt machtspolitiek én dialoog om de angst van Europese burgers voor verlies van identiteit en bestaanszekerheid serieus te nemen, zonder de frustratie van de Arabische bevolking over de toegenomen ongelijkheid en uitzichtloosheid te veronachtzamen.

PATRICK J. DE VRIES

Werkte als Nederlandse diplomaat in Washington, Peking en Kabul en de afgelopen twee jaar als politiek adviseur binnen het Ministerie van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Arabische Emiraten

Het is een puinhoop

De Arabische wereld stort steeds dieper in. Op regionaal niveau is een machtsstrijd ontkend tussen twee machtsblokken die elkaar in een destructieve houdgreep houden. Een Soennitisch kamp aangevoerd door Egypte, Jordanië, Saoedi-Arabië en de Golfstaten. En een Sjiitisch bolwerk gedirigeerd vanuit Teheran met een zich uitbreidend netwerk van machtscentra in Irak met een Sjiitische regering in Bagdad, het zuiden van Libanon dat onder controle is van Hezbollah en het Noorden van Jemen dat wordt beheerst door de Houthis. De Soennitische wereld voelt zich, na het nucleaire akkoord dat de internationale gemeenschap afgelopen zomer met Iran sloot, steeds sterker bedreigd door Iran. Deze landen vrezen dat als ISIS is verslagen er een Sjiitische 'ring' ontstaat in het hart van het

Midden-Oosten. Iran verwijt op zijn beurt Saoedi-Arabië extremistische groeperingen in Syrië en elders te steunen. Turkije laveert door deze machtsstrijd heen met een pragmatische agenda: in Syrië en Irak heeft Ankara de samenwerking met Iran nodig voor het indammen van ISIS en in bedwang houden van de Koerden en voor stabiliteit in Libië richt Turkije zich tot Golfstaten. Egypte is geïnteresseerd in interne stabiliteit.

Op nationaal niveau heeft de Arabische Lente de erosie van grenzen en functionerende staten in razend tempo versneld. In Libië, Syrië, Irak en Yemen zijn staatsstructuren nauwelijks nog volledig ontmanteld. Hier wreekt zich ook de handelwijze van Westerse mogendheden in het verleden.¹ Na het uiteenvallen van het Ottomaanse rijk hebben de Britten drie autonome provincies bij elkaar gevoegd tot Irak; deelden de Fransen Groot Syrië op in

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

de huidige landen van de Levant en persten de Italianen drie Noord-Afrikaanse regio's bijeen tot het huidige Libië. Deze processen hebben gemeen dat nauwelijks naar etnische, tribale en lokale structuren is gekeken en steeds aan een minderheidspositie de macht is gegund — de Soennieten in Irak; de Alawieten in Syrië en de clanleiders van 'stadstaten' Misrata en Benghazi in Libië. En dat is een constante spanningsbron die ontwikkeling naar breed gelegitimeerde regeringen in de weg heeft gestaan. Het verzet tegen de inmenging van de Westerse wereld, gevoed door de inval van de VS in Irak in 2003, en de desintegratie die zijn hoogtepunt bereikte in de Arabische lente is een voedingsbodemp voor toenemend sektarisch geweld. Dat loopt al lang niet meer alleen langs lijnen van de twee hierboven genoemde religieuze machtsblokken: ook binnen de Soennitische stroming is de extremistische strijd, vooral met de opkomst van ISIS, verder opgelaaid. Dat gebeurt ook op statelijk niveau: de Golfstaten hebben de Moslim Broederschap als terroristische organisatie bestempeld en pompen vanuit dat perspectief miljarden in de Egyptische economie van president Sisi om de politieke islam te beteugelen. De relatie van deze landen met Turkije is stroef omdat de koers van president Erdogan in hun ogen ruimte biedt aan versterking van de politieke islam stroming in de regio. Cairo en Ryaadh, machtsblokken in de Arabische regio, steggelen over de positie van de Syrische president Assad.

En ten derde is er op lokaal statelijk niveau geen goed bestuur. Er zijn nauwelijks drijvende krachten en structuren die onderwijs, ondernemerschap en veiligheid bevorderen. Economieën in de regio zijn vaak volledig afhankelijk van olie-inkomsten en die dalen vanwege de huidige prijzen. In Irak komt 90% van het overheidsbudget uit olie-inkomsten, in Jemen is dat 30%. Klein- en Middenbedrijf vormen de meerderheid in de private sector, maar hebben nauwelijks toegang tot financiële leningen van banken. Het ontbreekt aan sociale cohesie om de jonge generaties — maar

liefst 70% van de Arabische bevolking — ruimte te geven tot initiatief. 30% van de Arabische jongeren is werkeloos en in sommige landen, zoals Egypte (42) en Irak (38), is dat nog hoger. En dat maakt hen kwetsbaar voor het werven-

De Russen en de Amerikanen spelen een kat-en-muisspel en Europa is afwezig. Met stabiliteit als grootste verliezer

de verhaal van extremistische groeperingen. Lokaal en nationaal bestuur worden steeds verder verzwakt door terroristische organisaties die het militaire en politieapparaat aanvallen, economieën saboteren en bevolkingen polariseren. *De Arab Human Development Rapporten* van 2002 en 2009 drukten al een regio in verval uit in cijfers en kille bewoordingen.² Sindsdien is het dus alleen nog maar verder bergafwaarts gegaan.

Met de veel besproken *leading from behind*-benadering van de regering Obama zag de Russische president Poetin zijn kans schoon. Rusland kreeg ruim baan en heeft nu Syrië in zijn greep. Recent maakte Moskou afspraken met Egypte over gezamenlijke militaire oefeningen en met Iran over militaire operaties in Syrië. Met beide landen werden nieuwe wapenleveranties beklonken.³ Met Iran, Irak en het Syrische regime werd in 2015 een militaire coördinerende cel opgericht om inlichtingen over IS uit te wisselen. Ook versterkte Rusland zijn militaire netwerk stevig door afspraken met Cyprus, Egypte en Syrië (Tartus) over toegang tot hun zeehavens en met Turkije (Inclik) en Iran (Shahid Najeh) over luchthavens. Poetin heeft goede relaties met de Israëlische premier Netanyahu opgebouwd. In nog geen anderhalf jaar tijd heeft Moskou zijn politieke

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

invloed enorm — en naar het zich laat aanzien langdurig — uitgebreid. Daar komt nog bij dat Rusland ook economisch zijn machtspositie versterkt. De handel met Iran is met 70% gestegen en Moskou onderhandelt met Riyad en Teheran over een OPEC-overeenkomst om de olie markt te stabiliseren. Sinds het vertrek uit Egypte in 1972 is de rol van Rusland in deze regio niet zo significant geweest als nu. In breder geopolitiek perspectief blijft een punt van zorg dat er veel over, maar niet met, regionale spelers wordt gesproken. Ook in 2017 staat er weer een reeks internationale toppen op stapel, maar in de stoelendans is er zelden een plek aan tafel voor leiders uit het Midden-Oosten.⁴

In Syrië komen al deze ontwikkelingen samen: wat begon als een Soennitische opstand tegen het (Sjiitische) Alawitische bewind van Assad, verdeelde het land in religieuze en etnische groeperingen, die ieder door eigen extremistische militante strijders worden aangevoerd. Rusland en de VS staan lijnrecht tegenover elkaar en hetzelfde geldt voor Riyad en Teheran. Iran en Hezbollah beschouwen Syrië als een existentiële levensader die bedreigd wordt door een Soennitische aanval vanuit de Golfstaten en Turkije. Moskou heeft een monsterverbond gesloten met Teheran en Damascus; de internationale gemeenschap staat erbij en kijkt ernaar. Alhoewel alle partijen een gezamenlijk belang lijken te hebben in het verdrijven van ISIS, prevaleert voor Ankara steeds meer de strijd tegen de Syrische Koerden en voor de Golfstaten de strijd tegen de dominantie van Iran en Hezbollah. Met Assad die nauwelijks een strobreed in de weg wordt gelegd voorlopig als lachende derde. En het valt geenszins uit te sluiten dat Syrië nog jaren in een patstelling blijft die verzoening en wederopbouw uitsluit. Met als serieus risico dat in Irak exact hetzelfde gebeurt na de bevrijding van Mosul. De Russen en de Amerikanen spelen een kat en muis spel en Europa is afwezig. Met stabiliteit als grootste verliezer.

Er zijn lichtpunten. Tunesië wordt gere-

geerd door een hervormingsgezinde coalitie van seculiere, linkse en politieke islam-partijen, waarbij het vooral opmerkelijk is dat laatstgenoemde praktische samenwerking boven een puur religieuze agenda lijkt te hebben gesteld. De Verenigde Arabische Emiraten wordt steeds meer een verbinding tussen de Europese en Aziatische werelden met in toenemende mate aandacht voor universele waarden als vrijheid van religie en versterking van de positie van de vrouw. Abu Dhabi investeert stevig in internationale initiatieven om stabiliteit in de regio te bevorderen. Met de 'Saoedi-Arabië 2030 visie' is door de nieuwe leiders in Riyad in ieder geval een sociaal-economisch hervormingsprogramma gelanceerd om meer economische verbindingen met Azië, Afrika en Europa te maken. Ook beoogt dit programma meer jongeren aan het werk te krijgen en de kwaliteit van onderwijs te verhogen.⁵ Het aantal studiebeurzen naar het buitenland steeg aanzienlijk het afgelopen jaar. De Arabische regio beschikt over enorme denk- en arbeidskracht van jongeren die willen innoveren en ontwikkelen. En de cijfers inzake geletterdheid, toegang tot schoon water en kindersterfte zijn in de regio in het afgelopen decennium sterk verbeterd.

Maar het algemene beeld is een regio in verval: een epicentrum van civiele burgeroorlogen, staten die volledig uiteen zijn gevallen met regeringen die weinig legitimiteit hebben, uitdijende extremistische netwerken die vanuit de regio overal en op elk moment kunnen toeslaan, historisch grote vluchtelingenstromingen, toenemende economische en demografische druk op de samenleving, klimaatveranderingen die toegang tot voedsel en water zullen bemoeilijken. En vooral miljoenen jonge generaties met geen enkel uitzicht op een leven met onderwijs en werk — een poel van frustratie. We zien een regio die geen houvast biedt aan burgers: poreuze grenzen, gebrekkige overheidsstructuren, weinig sociale cohesie en geringe economische impulsen. De conflicten in Syrië, Libië,

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

Irak en Yemen illustreren ook hoe de gehele Arabische regio steeds verder gespleten raakt. De Arabische Liga komt zelden tot collectieve initiatieven en speelt nauwelijks een rol van betekenis.

Verdeeld Europa

Deze realiteit zal bij uitstek impact blijven hebben op Europa; veel meer dan op de VS, China of Rusland. De instabiliteit in het Midden-Oosten heeft een vluchtelingen crisis veroorzaakt van ongekende proporties, die de grenzen van Europa destabiliseert en de Europese politieke consensus splijt. Tegelijkertijd hebben deze conflicten duizenden *foreign fighters* vanuit Europa naar het Midden-Oosten doen trekken, terwijl hun extremistische supporters internet overspoelen met weerzinwekkende propaganda om nog meer volgelingen te verleiden. De Marokkaanse en Tunesische regeringen beklagen zich erover dat in Frankrijk en België geradicaliseerde Marokkanen in grotere aantallen terugkomen en in de Noord-Afrikaanse samenleving een probleem vormen. Van wezenlijk onderscheidend belang is dat er geen interne en externe veiligheid meer is; hun problemen zijn de onze geworden en vice versa.

In 2015 concludeerde de buitenlandse zaken-commissie van het Europees Parlement dat de EU zeer weinig invloed in het Midden-Oosten en Noord-Afrika heeft. Volgens de Europarlementariërs worden de instrumenten van de EU te veel gefragmenteerd ingezet. Vooral laken zij dat de EU geen lange termijn strategie voor deze regio heeft.⁶ De in 2016 gelanceerde Europese Veiligheidsstrategie blijft hangen op hoofdlijnen. De Hoge Vertegenwoordiger van de EU Mogherini heeft wel een ruim budget tot haar beschikking. Naar Jordanië ging al 800 miljoen Euro en recent werd er een pakket voor Tunesië van 600 miljoen euro voor de komende drie jaren gepresenteerd. In 2005-2016 werd een bedrag van 1 miljard euro vrijgemaakt ter ondersteuning van een strategie ter bestrijding van IS in

Syrië en Irak.⁷ Dit zijn geen kinderachtige bedragen. Mogherini pleitte ook voor een regionale politieke dialoog, met eveneens een stoel aan tafel voor Iran. Maar zij deed dat na een bezoek aan Teheran, vergezeld door een batterij aan Eurocommissarissen die nog nooit eerder – en nog steeds niet – in Riyad of Cairo zijn geweest. Voor dit pleidooi had een meer verbindende locatie of moment kunnen worden gekozen. Blijft overeind staan dat, vooral als het om de Arabische regio gaat, Mogherini een gespleten Europa achter zich treft; gedreven door verschillende culturele, sociaaleconomische en nationaal politieke belangen. En met vier verkiezingen van toonaangevende Europese economieën in aantocht in 2017 zullen onderwerpen als migratie, extremisme en stabiliteit aan de randen van Europa vooral door een nationale bril – en niet een Europese – worden bekeken. Europese eensgezindheid is ver te zoeken, de inspanningen van Mogherini om met Europa een grotere rol te spelen ten spijt.

Herstel van vertrouwen

Het Midden-Oosten in verval, Europa tot op het bot verdeeld en twee regio's die elkaar vooral bekritisieren; dat is geen succesformule voor vruchtbare samenwerking. Vergezichten zijn dan kwetsbaar, maar dat is het huidige voortmodderen ook. Juist vanwege het feit dat er grote interne verdeeldheid is binnen Europa en de Arabische wereld, is er meer richtinggevend denken over de Europese en Arabische samenlevingen nodig. Niet uit naïviteit maar uit noodzaak. Dit vraagt om een Europees-Arabische dialoog gericht op meer vertrouwen tussen beide samenlevingen. Geïnitieerd door lidstaten in samenspraak met een actieve Mogherini in Brussel en met grotere betrokkenheid van de private sectoren, vooral bedrijfsleven en cultuur. Op drie niveaus.

Structurele stabiliteit in de Arabische regio vraagt om een meer fundamentele politieke

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

belangendiscussie. Europa zou meer vanuit een regionaal machtsperspectief naar de Arabische regio moeten kijken. Relaties van de EU met Turkije, Egypte en Saoedi Arabië zijn fragiel. De rol van de politieke islam, het expansionisme van Iran, een Palestijnse staat, autonomie van Koerden, sociale fragmentatie en het functioneren van de rechtstaat zijn onderwerpen die de regio diepgaand verdeeld houden. En daarom zal deze discussie ook moeten gaan over de machtsbalans tussen Egypte, Saoedi-Arabië en Turkije met Iran. Europa kan daar een bijdrage aan leveren, vanuit de eigen geschiedenis, waarbij langs de weg van dialoog en samenwerking in EU, NAVO en OVSE kader met vallen en opstaan naar een regionale machtsbalans is (en nog steeds wordt) toegewerkt. In de nieuwe multipolaire machtsorde is een grotere rol van Europa, in de nabije regio ook een sterke geopolitieke troefkaart, hard nodig om burgers

Politieke oplossingen zijn ondenkbaar als uitsluitend vanuit een waardenperspectief wordt gesproken

bescherming en voorspoed te bieden in een wereld waarin Rusland en China dominant worden. Sterker nog, Europa gaat een hoge prijs betalen als deze landen het in de regio voor het zeggen krijgen. In Syrië heeft Rusland de Westerse wereld al voor vol-dongen feiten gesteld.

Maar, politieke oplossingen zijn ondenkbaar als uitsluitend vanuit een waardenperspectief wordt gesproken. Principes van de rechtsstaat, mensenrechten voorop, zijn cruciale onderwerpen waarover consensus moet worden gevonden, maar juist vanuit sociaal-democratisch perspectief moet gezocht naar

manieren om sociaaleconomische hervormingen te stimuleren en hervormingsgezinde stromingen te steunen. De sociaal-democratie zou landen als Marokko, Tunesië, Egypte en Jordanië, meer seculier en minder sektarisch dan andere Arabische landen, tot meer leiderschap in de regio kunnen aansporen. Dat deze landen zich tot een centraal politiek zwaartepunt ontwikkelen, financieel en politiek gesteund door gematigde Golfstaten die er een belang in zien dat de regio zich politiek stabiliseert en economisch gaat ontwikkelen.

Ten tweede is, vooral nu radicalisering, migratie, terrorisme zo diep zijn binnen gedrongen in onze samenlevingen, een breed cultureel-maatschappelijk debat zinvol. Europa is, vanuit de Arabische regio gezien, vooral een broedplaats van extremisme en rechts populisme geworden. Ook wordt Europa dubbele standaarden verweten nu Europese hoofdsteden ineens minder genege zijn mensenrechten publiekelijk aan de kaak te stellen. Daartegenover staat dat Europa het Midden-Oosten vooral ziet als een regio die niets anders dan conflict en chaos voortbrengt van dictators en monarchen die elke legitimiteit ontberen. Dat Saoedi-Arabië een achterlijk land is waar vrouwen geen auto mogen rijden. En dat Riyad wereldwijd miljarden dollars spendeert aan het verspreiden van extremistisch religieuze ideologieën. Wellicht is dat feitelijk niet altijd juist, maar de beelden zijn levendig en overwegend negatief.

Culturele leiders uit beide regio's — architecten, schrijvers, kunstenaars en ontwerpers — zouden meer in beeld kunnen brengen wat onze samenlevingen drijft, de wortels van extremisme bespreekbaar kunnen maken en daardoor wederzijds begrip vergroten. In plaats van ons richten op de verdediging van behoud van onze cultuur en anderen buiten te sluiten.⁸ Dat moet uiteraard van twee kanten komen. In het bijzonder zou deze culturele dialoog over radicalisering moeten gaan: hoe cultuur een identiteit kan geven en inclusiviteit in samenlevingen kan bevorderen.

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

Culturele leiders kunnen een alternatief verhaal ontwikkelen als tegenwicht voor extremistische groeperingen die eigenwaarde bieden aan jongeren die zich geïsoleerd en niet vertegenwoordigd voelen. De politiek, de culturele sector en het bedrijfsleven kunnen op dit punt meer samenwerken.⁹ Cultuur speelt bij uitstek een centrale rol bij het vormen van een gemeenschappelijke identiteit in samenlevingen.

Ten derde de private sector-diplomatie. Verschillende landen in de Arabische regio staan voor vergelijkbare maatschappelijke uitdagingen: slinkende energievoorraden, waterschaarste, verstedelijking, milieuproblemen en jeugdwerkloosheid. De private sectoren kunnen in beide regio's onderzoeken welke economische impulsen de regio's versterken, of er nieuwe modellen zijn die een sociale economie bevorderen en die juist kansen bieden aan jonge generaties. Vanaf 2020 heeft twee derde van de inwoners van de Arabische regio een smartphone en met innovatieve technologie kunnen economische initiatieven worden gestimuleerd. Daarvoor zijn economische hervormingen – en vooral investeringskapitaal vanuit Europa – nodig. Het Europese bedrijfsleven zou hier actiever op kunnen inspelen. De Arabische regio is met een exponentieel groeiende jonge bevolking een potentiële topmarkt voor Europese export. En de regio verbindt Europa met andere markten: 8% van de mondiale handel gaat door het Suezkanaal en 30% van het maritieme olievervoer gaat door de straat van Hormuz. Politieke stabiliteit en een gezonde regionale economie kunnen de mondiale economie stevige impulsen geven.

Initiatieven vanuit een visie voor de lange termijn

Deze dialoog moet tegelijkertijd een proces in gang zetten naar een gezamenlijk idee over meer gematigde en moderne samenlevingen die burgers houvast bieden en interstatelijke samenwerking bevorderen: een Europees-

Arabisch strategisch concept dat uit overheids- en private *grassroots* initiatieven bestaat. Dat vraagt tijd en energie, in een proces dat tegenslagen zal kennen. Daar is ook verbeeldingskracht bij nodig, maar dat is vaker zo. Denk bijvoorbeeld aan discussies van dertig jaar geleden over klimaatverandering of intensievere samenwerking tussen het communistische Oost- en liberale West-Europa. Op politiek niveau gaat het er op de korte termijn om conflicten in Libië, Syrië en Irak en in het bijzonder het Kalifaat van IS op te lossen. Beide regio's hebben een acuut belang vluchtelingenstromen tegen te gaan, extremisme in te dammen en overheidsstructuren op te tuigen. Verschillende conflicten wereldwijd, niet alleen in Irak maar ook in Afghanistan, Somalië en Congo, hebben uitgewezen dat zonder regionale steun inspanningen zijn gedoemd te mislukken. Juist nabij gelegen staten, nauw verbonden door culturele, tribale, religieuze achtergronden, kunnen post-conflict reconstructie tot een succes maken. En politieke samenwerking tussen Europa en Arabische landen zou zich ook op de Balkan en Noord-Afrika moeten richten. Beide regio's zijn steeds meer broeinesten voor extremisme en vormen een corridor voor terroristen. Projecten van deradicalisering en re-integratie van *foreign fighters* kunnen worden gefinancierd, of er kan met de regeringen in de Balkan en Noord-Afrika worden gewerkt om wetgeving, grenscontroles en politiestructuren te versterken en economische impulsen te geven.

Europa kan expertise inzetten om economische samenwerking in de regio te stimuleren, bijvoorbeeld door een economische zone te creëren. De intra-Arabische handel is op dit moment slechts 18% van de totale Arabische handel en 80% daarvan heeft plaats binnen de Golfstaten. Ook kan worden gedacht aan Europese steun, met de *European Bank for Reconstruction and Development* als voorbeeld, voor de oprichting van een regionale ontwikkelingsbank, die de ontwikkeling van klein- en middenbedrijf stimuleert. En uiteindelijk kan

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

dit politiek-economische proces uitmonden in een regionale veiligheidsdialoog. Het is essentieel dat ook Iran, Israël en Turkije hiervan deel uitmaken. Het valt op dat Saoedi-Arabië, Egypte, Jordanië en de Golfstaten nauw met Israël samenwerken in de strijd tegen IS. De vraag is of dat een basis biedt voor samenwerking op andere terreinen. Europa kan hieraan wellicht samen met de VS een bijdrage leveren, vanuit de ervaring die destijds is opgedaan met de Helsinki Akkoorden en de oprichting van de OVSE om toenadering tot Rusland stimuleren. In een dergelijke structuur kan het bespreken van oplossingen voor voor humanitaire crises als gevolg van de vele conflicten die de regio teisteren een eerste stap zijn. Ook de bevordering van regionale handel kan een gezamenlijk belang zijn.

Daarnaast zou deze strategie uit *grass-roots* publieke en private initiatieven kunnen bestaan die onderwijs, cultuur, en entrepreneurschap steunen om meer veerkrachtige samenlevingen te realiseren. Kern van deze activiteiten is dat zij niet door (centrale) overheden worden opgelegd, maar dat juist burgers participeren en daartoe ook worden gestimuleerd. Kleinschalige initiatieven van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, die van de grond worden opgebouwd, kunnen een wezenlijke bijdrage leveren aan participatie en ordening en daarmee aan een klimaat van verandering. Transformatie naar beter bestuur met meer inbreng van lokale gemeenschappen. Een eerste stap kan zijn het aantal visa, culturele uitwisselingen en studiebeurzen – juist voor Egyptische en Saoedische studenten – te verhogen.

Investeringsprogramma's kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van schrijvers, rechters, klerken en dokters, die de beeldvorming in Arabische samenlevingen kunnen beïnvloeden als een alternatief voor extremistisch gedachtengoed. Religieuze leiders uit beide regio's kunnen sociale media programma's opzetten die aantrekkelijk zijn voor jonge moslims en een tegenwicht bieden

aan sociale media campagnes van extremisten.¹⁰ Universiteiten in beide regio's kunnen onderzoekscentra inzake radicalisering opzetten met experts uit Europa en de Arabische wereld en kennis en ideeën uitwisselen voor een meer gezamenlijke benadering van radicalisering. Imams uit beide regio's zouden training faciliteiten voor imams kunnen opzetten teneinde een meer gematigde en progressieve interpretatie van de Islam te bevorderen. In meer algemene zin is het van belang de kwaliteit van onderwijs met investeringen een impuls te geven en ervaringen te delen, zodat Arabische jongeren goed worden voorbereid op moderne arbeidsmarkten.

Een nieuwe top

De jongere generaties vroegen tijdens de Arabische Lente niet om andere grenzen, maar om nieuwe bestuursvormen; een Arabisch sociaal contract met meer mogelijkheden tot inspraak, participatie, economische ontplooiing en bescherming van het individu. Die aspiratie is niet verdwenen.¹¹ Er wordt deze dagen nogal wat gefilosofeerd over opdeling van landen, onafhankelijkheid of meer autonomie voor regio's als oplossing voor instabiliteit.

Het is zinvoller aan de basis te beginnen en lokale ontwikkelingen voor beter bestuur te steunen

Maar wellicht is het zinvoller aan de basis te beginnen en lokale ontwikkelingen voor beter bestuur te steunen en een gesprekspartner te zijn voor vragen als op welke wijze op lokaal niveau diversiteit kan worden gewaarborgd en politie en onderwijs kan functioneren. Europa is als geen ander permanent op zoek

Patrick J. de Vries *Naar nieuwe samenwerking met de Arabische wereld*

naar orde en evenwicht in een continent dat vaak verdeeld en verscheurd is geweest. En daarbij heeft juist de *rule of law* gewerkt, op individueel niveau door rechten van de zwakkeren te beschermen en op interstatelijk niveau. Vanuit een besef dat recht, en in het bijzonder gelijkheid voor de wet, nodig is om samenlevingen niet te laten ontsporen. Het gaat erom dat binnen de grenzen van het recht als ordenend en verbindend principe iedere gemeenschap zijn eigen cultuur, waarden, en waarheid kan hebben.

In Europa zwellen nationalistische en populistische stromingen aan op het comfort dat zij bieden met de retoriek dat het beter toeven is achter de muren en een nieuw ijzeren gordijn.¹² Het politieke midden zet geen alternatieve visie neer en voert vooral techni-

sche debatten (over aantallen vluchtelingen). Maar het is de vraag of in deze tijd van grote mondiale veranderingen alleen technocratische oplossingen volstaan. Er is ook een richtinggevend verhaal nodig om mensen te mobiliseren. Dat is geen dagdromerij. De druk van een arm en in bevolkingsomvang exponentieel groeiend Arabisch continent grenzend aan een rijk en tegelijkertijd vergrijzend en slinkend Europa is nauwelijks te stoppen. Europa heeft baat bij een meer eensgezinde rol in samenwerking met de Arabische wereld. Effectiever aanpakken van problemen in de regio is het beste tegengif tegen populistische anti-establishment retoriek. De volgende top van de Europese Unie en de Arabische Liga is voorzien voor 2018. Dat is een mooi ijkpunt om naar toe te werken.

Noten

- 1 Scott Anderson (10-8-2016), 'Fractured lands; how the Arab world came apart', *New York Times*, www.nytimes.com/interactive/2016/isis-middle-east-arab-spring-fractured-lands.html.
- 2 United Nations Development Program, Arab Human Development Report 2009; 'Challenges to human security in the Arab countries', www.undp.org/rbas and www.arab-hdr.org.
- 3 Emile Simpson (2-11-2016), 'Vladimir of Arabia', *Foreign Policy*, www.foreignpolicy.com/2016/11/02/vladimir-of-arabia-putin-russia-middle-east.
- 4 Stewart M. Patrick (3-1-2017), 'The Nine Pivotal Big Power Summits of 2017', www.eu-
- 5 Saudi Arabia, Vision 2030, Cabinet approval 25-4-2016, www.english.alarabiya.net/en/perspective/features/full-text-of-Saudi-Arabia-s-vision-2030.html
- 6 European Parliament, 'Committee on Foreign Affairs, motion for a European Parliament Resolution on security challenges in the Middle East and North Africa and the prospects of political stability', 2014/2229.
- 7 Council of the European Union, 'Conclusions on the EU regional strategy for Syria and Iraq as well as the ISIL/Da'esh threat', adopted 16-3-2015.
- 8 Bas Heijne (2016), *Onbehagen: Nieuw licht op de Beschaafde Mens*, Amsterdam: Ambo|Anthos, 69.
- 9 Zie ook: Birgit Donkers (25-1-2017), 'Het is onze kunst die ons allen verbindt', *Trouw*.
- 10 Omar Saif Ghobash (29-11-2016), 'How to survive in age of Extremism and Islamophobia', *Foreign Affairs*.
- 11 Koert Debeuf (22-1-2017), 'The Arab Spring is far from over', *Politico*.
- 12 *New York Times* (22-12-2016), Reflecting on an escape from Hungary 60 years ago; 'that fence has since been demolished, but Hungary erected a new razor wire fence along its borders with Serbia and Croatia, an act that Mr. Leimdorfer laments: "how", he asked, "can Hungary build a new Iron curtain to try and keep people out'.

BOKESSAY

Struisvogels zijn we niet, maar onzeker wel

► **Paul Cliteur**, *Bardot, Fallaci, Houellebecq, Wilders, Juridische vervolging van religiekritiek en vreemdelingenvrees*, De Blauwe Tijger, Groningen, 2016.

► **Meindert Fennema**, *Geert Wilders, tovenaarsleerling*, Prometheus, Amsterdam, 2016.

ERIK JURGENS

Oud-lid van de Tweede en van de Eerste Kamer en emeritus hoogleraar staatsrecht

De neiging om wat je onaangenaam vindt niet serieus te nemen is algemeen. Dat onaangename gaat immers vaak gewoon over. Ook in politiek en samenleving ontstaan er bewegingen die als moerasgas naar boven komen borrelen, en dan wegwaaien. Dat is in een lang leven zo vaak het geval dat je, ook als ervaren waarnermer, soms niet in de gaten hebt wanneer het om uitzonderingen gaat.

Zo is het ook mij gegaan bij de opkomst van bepaalde gevoelens onder de kiezers die zich vertaalden in Kamerzetels, eerst voor de SP en later voor de PVV (die zich 'partij' noemt, maar dat niet is; een partij is immers een ledenvereniging). De SP bleek met kwaliteit van ideeën en mensen aan de politiek deel te gaan nemen, en kon daarom gaandeweg inderdaad serieus worden genomen. Maar de PVV heeft nooit een samenvattende politieke visie op tafel kunnen leggen. Tot op de huidige dag beperken de Tweede Kamerfractie en leider zich tot schimpscheuten op het bestaande bestel van rechtsstaat en democratie, op de daarbij behorende

politieke elite, en op een aantal onderwerpen van politiek beleid (zoals het lidmaatschap van de EU, de toelating van vluchtelingen, te hoge belastingen en het betalen van ontwikkelingshulp). Dat is niet bepaald een lichtend visioen op een nieuwe, meer rechtvaardige samenleving.

Het is moeilijk om een dergelijk, alleen in negatieve zin zich profilerend, politiek sentiment serieus te nemen. Zeker als je ziet welke enorme vooruitgang onze samenleving sinds 1945 bereikt heeft voor iedereen, en dat negatieve sentiment dus moeilijk valt te begrijpen. En toch stemmen mensen er op.

Ik beken dat ik ook gedacht heb dat het wel over zou waaien, zoals de opvattingen van Boer Koekkoek, Janmaat en Fortuyn maar kort een rol speelden. Zelfs de kiene maatschappij-analist Henk Hofland sprak in 2008 over de PVV als een 'eendagsvlieg'.

Een eerste indicatie dat het vanaf Fortuyn anders was geworden kreeg ik in 2005. Stad en land reisde ik af om te pleiten voor het verdrag dat een nieuwe 'grondwet' maakte voor

Erik Jurgens

de EU. Nergens kreeg ik serieuze tegenspraak bij mijn pleidooi om dit verdrag te aanvaarden, waarin immers vele goede dingen stonden, waaronder toekenning van grondrechten. En ik werd dus met stomheid geslagen toen bleek dat ook in de PvdA-achterban een meerderheid tegen stemde bij het in dat jaar gehouden referendum. Het bleek zelfs dat in mijn eigen PvdA-Eerste Kamerfractie drie leden tegen het verdrag hadden gestemd. Dit zonder dat in de fractie zulk een tegenstem was besproken, zodat mij duidelijk kon worden hoe de bezwaren dan wel luidden. Ik trad – verbijsterd – af als woordvoerder Europese Zaken van de fractie, een functie die ik tien jaar had vervuld.

Dat was toch een signaal dat ik onvoldoende in de gaten had wat vele, soms zelfs weldenkende, kiezers eigenlijk dachten. Daarin was ik niet alleen, maar toch. In mijn veertigjarige politieke leven, dat in 2007 eindigde, had ik mij steeds beijverd om goed op de hoogte te zijn van de standpunten en beweegredenen van andere politieke groepen. Maar deze nieuwe sentimenten waren mij ontgaan. Ik denk vooral omdat zij zich niet aandienden als samenhangende politieke ideologieën, die zich leenden voor bestudering.

Toen de auteurs van de beide boeken mij vroegen om op 2 december 2016 hun boeken ‘ten doop’ te houden, heb ik deze kans aangegrepen om mijn achterstand in te halen. Het lezen van de boeken heeft mij inzicht gegeven, dat ik al eerder had kunnen hebben.

Bij het boek van Fennema gaat het om de vierde, nu uitgebreide, druk sinds de eerste in 2010. Ik had dus kunnen weten hoe de PVV speelt op onderbuikgevoelens, en dit serieuzer kunnen nemen.

Cliteur vindt dat we moediger kritiek moet uitoefenen op het feit dat de islam, in haar leer zelf, gedrag propageert dat ondermijnd is voor onze democratische rechtsorde: zoals het doden van ‘ongelovigen’. Hij stelt dat we die kritiek ten onrechte ontmoedigen door strafprocessen te voeren tegen

mensen die op krasse kritiek uiten, zoals in de vier genoemde gevallen. Ook het boek van Cliteur stemt dus tot nadenken.

Tovenaarsleerling

Terecht laat de kroniekschrijver van het verschijnsel Wilders het oordeel over zijn studieobject over aan de lezer. Een afgewogen oordeel over diens optreden lijkt hem vooralsnog onmogelijk, zo schrijft hij. Fennema draagt overzichtelijk feiten aan over de politieke Werdegang van Wilders. Hij heeft deze zo goed mogelijk op juistheid nagetrokken, zoals het hoort.

Fennema draagt overzichtelijk feiten aan over de politieke Werdegang van Wilders

Normaal leg je het resultaat ook aan de betrokkene voor. Dat heeft Fennema gedaan, maar zijn studieobject heeft nooit op enig bericht van de auteur gereageerd.

Dit is het kernprobleem bij Wilders. Zijn tactiek is om nooit op argumenten of vragen van anderen in te gaan, anders dan scheldend. Hij schiet oneliners af over een veelheid van onderwerpen, maar vermijdt de discussie. In een democratie is juist de open gedachtenwisseling de kern van het politieke leven. Zo wordt de publieke opinie gevormd. In het Engels heeft politiek de meervoudsvorm, ‘politics’. In zijn nog altijd zeer leesbare klassieker *In Defence of Politics* (Pelican Books, 1964) legt Bernard Crick uit dat politics meer-voudig zijn, omdat politiek bestaat uit een voortdurend onderling zoeken naar wat samen aanvaard kan worden. Het afschieten van oneliners levert daartoe geen positieve

Erik Jurgens

bijdrage. Wilders doet niet aan 'politics'. Hij is dus niet een politicus, maar een actievoerder.

De subtitel van Fennema's boek wordt in de eerste hoofdstukken waargemaakt. Uit niets tijdens diens eerste jaren in de VVD-politiek was te voorspellen dat Wilders zich aan 'politics' zou onttrekken. In tegendeel, hij nam daaraan acht jaar actief deel als intellectueel goed onderbouwde fractiemedewerker. Hij beschouwde zich als leerling van de voorzitter, Frits Bolkestein. Vanaf 1997 lid van de Utrechtse gemeenteraad. Dit laatste bleek een opstap te zijn naar het Kamerlidmaatschap in 1998. Fennema heeft over deze periode velen kunnen raadplegen die hem in de VVD-periode, tot zijn uittreden, hebben leren kennen. Ofschoon hij sociale zaken in zijn portefeuille had gehad werd hij in 2004, toen VVD-staatssecretaris Annette Nijts tussentijds aftrad, gepasseerd. Mark Rutte werd haar opvolger. Dat zette bij Wilders kwaad bloed.

Niet lang daarna kwam zijn breuk met de VVD-fractie en vond ook de laffe moord op Theo van Gogh plaats. Het is onmiskenbaar dat de tijden grimmiger werden, en daarop speelde Wilders vervolgens bekwaam in.

Fennema gebruikt een aantal kenmerken-de episodes om de ontwikkeling van Wilders en zijn PVV te volgen: de film *Fitna*, en de forse reacties daarop; de verkiezingssuccessen in 2010 en 2013; het gedogen van het kabinet-Balkenende II; botsingen binnen de PVV; de rol van Martin Bosma als 'ideoloog' van de PVV; de contacten met buitenlandse soortgenoten; het eerste strafproces tegen Wilders en de aanloop tot het tweede. Het boek heeft een sterk journalistiek karakter. Vooreerst omdat het eigentijdse geschiedschrijving betreft. Maar vooral omdat het moeilijk is om door te dringen in de innerlijke beweegredenen van zijn studieobject, en de wijze waarop hij zijn gesloten imperium bestiert. Er zijn immers weinig bronnen. Misschien is bij een vijfde druk analyse en terugblik mogelijk...

Vervolg van religiekritiek

In zijn boek laat Fennema Paul Cliteur behoren tot 'de libertaire intellectuelen rond Hirsi Ali', die — met Wilders — hebben gewaar-schuwd tegen een 'islamisering van Nederland', maar zich in 2007 — met Hirsi Ali — van Wilders distantiëren. Dit omdat hij zich ook hierin overschreeuwt, en het resultaat daarvan de aandacht afleidt van de hoofdzak. Zoals Cliteur in 2016 optreedt als getuige à decharge in het tweede proces Wilders, inzake de 'minder Marokkanen' uitspraak, omdat hij meent dat nu de overheid met zo'n proces zichzelf overschreeuwt.

Cliteur wil in zijn boek, dat de titel draagt van vier strafprocessen tegen bekende personen wegens religiekritiek, aantonen dat wat hij 'theoterrorisme' noemt (terrorisme met beroep op goddelijke openbaring) wel degelijk een gevaar voor de samenleving vormt. En dat dit moet worden onderkend. En dat dus kritiek daarop niet met strafprocessen moet worden bestreden. Voor zijn stelling is veel te zeggen.

Helaas gaat hij er vanuit dat 'de politiek correcte, liberaal-progressieve intelligentsia of linkse elite' bewust poogt het bestaan van theo-terrorisme te verdoezelen. Nu behoort (de) ik, onmiskenbaar tot deze elite, maar ik heb

Wij hebben in dit land geen ervaring met een religie die geweld niet schuwt tegen andersdenkenden

die neiging absoluut niet, en merk dat ook niet in mijn omgeving. Ook heb ik niets gemerkt van een 'enorme lobby' die zou bestaan om 'islamofobie' als strafrechtelijk delict erkend te krijgen' (p.80).

Erik Jurgens

Eerder is aan de orde het feit dat wij in dit land geen ervaring hebben met een religie die geweld niet schuwt tegen andersdenkenden. Christenen hebben dat al tijdens de Verlichting afgeleerd. Tevens hebben we geleerd om onze religieuze minderheden te respecteren, tot en met kosjer en halal slachten. Wel zijn we er bedacht op dat bepaalde vormen van religie-kritiek minderheden, als hele groep tegelijk, in de hoek zetten waar de klappen vallen.

Dat betekent geenszins dat er, zoals Cliteur veronderstelt, een 'impliciete consensus' zou bestaan 'dat religiekritiek verwerpelijk, wellicht zelfs racistisch, of op zijn minst ongepast is'. En dat er een 'taboe' zou bestaan op godsdienstkritiek. Ik heb in een lang openbaar leven nooit iets van die consensus gemerkt.

Dat het in beschaafde kringen ongebruikelijk is om in een gesprek af te geven of elkaars godsdienst of levensovertuiging, wil niet zeggen dat je er geen forse kritiek op zou mogen hebben. 'Katholieken fokken als konijnen', werd mij vroeger voorgehouden. Dat tot midden vorige eeuw katholieken gemiddeld veel kinderen hadden, was onmiskenbaar. Ik antwoordde altijd dat we inderdaad graag meerderheid willen worden.

Ruud Koopmans, hoogleraar sociologie en migratie-onderzoek in Berlijn, heeft onlangs uit onderzoek opgemaakt dat de helft van de miljard moslims in de wereld een intolerante vorm van de islam aanhangt. En dat daar weer 10% van bereid is om geweld te accepteren. *NRC Handelsblad* heeft dit bericht nagetrokken, en op 6 januari gemeld dat dit bericht als waar moet worden beoordeeld.

Als dit zo is, dan is kritiek daarop volop gerechtvaardigd, zeker ook op het feit dat het die religie zelf is die, kennelijk, een aanzienlijk aantal volgelingen aldus inspireert. De liberaal progressieve elite hanteert die kritiek volgens mij wel degelijk. Cliteur betoogt, met argumenten uit de gevallen die hij onderzocht, dat dit steviger moet. En dat de overheid daartegen niet met processen moet optreden.

Zelf heb ik inderdaad moeite met art. 137c Wetboek van Strafrecht. Dit stelt het beledigen van een groep mensen vanwege hun ras, geloof et cetera strafbaar. Art. 137d stelt vervolgens het aanzetten tot haat tegen deze groepen strafbaar, gek genoeg niet met strafverzwaring als die haat leidt tot gebruik van geweld.

Beledigd zijn zit 'tussen de oren', je kunt het ook van je laten afglijden

Art. 137c past volgens mij niet meer in een samenleving waar we nogal openhartig ons uiten. Beledigd zijn zit 'tussen de oren', je kunt het ook van je laten afglijden. Ooit ben ik opgetreden als getuige à décharge in een proces tegen Gerrit Komrij. Hij had over de radio gezegd dat katholieken bij de communie 'in reepjes gesneden abortus tot zich namen'. Ik getuigde dat ik deze opmerking hoogst smakeloos achtte, maar dat ik mij als katholiek niet beledigd achtte. 'Beleidigter Leberwurst', zeggen de Duitsers over hen die zich licht beledigd voelen. Islamiëten zijn nog niet zover: elke opmerking over de Profeet geldt als ernstige belediging van de islam. Met forse gevolgen voor hen die dat doen. Islamiëten zullen in ons land, en elders, moeten leren om zulke opmerkingen of cartoons van zich te laten afglijden.

Oproepen tot haat, discriminatie en geweld tegen groepen uit de samenleving vallen daarentegen wel onder een strafbare categorie. Dat kunnen we niet aanvaarden, tegenover wie dan ook. Dat hebben we in de jaren 1933-1945 langs de harde weg geleerd. In dit kader is de studie van Cliteur interessant.

Brigitte Bardot, de heldin van mijn jonge jaren, is dierenactiviste. Zij noemde het

---

Erik Jurgens

religieus voorschrift dat voor een islamitisch feest dieren onverdoofd worden geslacht immoreel. Dat kwam haar op strafvervolging te staan. Ook de journaliste Oriana Fallaci, en de schrijver Michel Houellebecq zijn door hun kritiek op religie strafrechtelijk vervolgd, net als Wilders. Cliteur beschrijft die gevallen.

Het boek van Cliteur getuigt van een grote belezenheid over zijn onderwerp. Terecht verdedigt hij, principieel, dat religiekritiek normaal is. Terecht stelt hij ook dat vrijheid van godsdienst niet gelijk is aan het recht om gevrijwaard worden van kritiek op je godsdienstige overtuiging.

Maar hij lijkt geobsedeerd door de gedachte dat het weldenkende deel van de natie het niet met hem eens zou zijn. De tolerantie in ons land, zegt hij, zou onder druk staan. Dit 'vanwege het niet aflatende geklaag van de politieke en bestuurlijke elite over kritiek op het gewelddadig islamisme' (p.98). Hoe komt het dat dit geklaag mij niet ter ore komt? Natuurlijk heeft terrorisme geïnspireerd door een jihad ('theoterrorisme') zijn wortels in de islam. Waar anders? En dat moet en mag gezegd en bestreden

worden, liefst ook door gematigde islamieten zelf.

Het is niet waar dat 'de struisvogels van de progressieve politiek' (p.112) er niks van willen weten. Moeilijker is echter de vraag te beantwoorden wat we eraan kunnen doen.

Strafrechtelijke vervolging van mensen die over religie krasse dingen zeggen, heeft in ieder geval geen zin, daarin heeft Cliteur gelijk.

Er bestaat echter geen onwil om op te treden, daarin vergist Cliteur zich grondig. Er is onmiskenbaar onzekerheid hoe we dan wel effectief kunnen optreden, zonder tevens wezenlijke elementen van onze rechtsstaat te ondermijnen.

Cliteur verdedigt zijn stelling met overtuiging, met vele boeiende verwijzingen naar de praktijk en naar andere literatuur. Maar hij stoot (potentiële) medestanders af – zeker die uit de door hem benoemde 'linkse elite' – door hen bij voorbaat voor struisvogels uit te maken.

Dat is jammer. De bestrijding van wat hij 'theo-terrorisme' noemt, vergt juist een nieuwe, brede consensus, die zich uitstrekt tot de lezers van *S&D*.

BOEKESSAY

Europa van waarde

- ▶ **Frans Bieckmann Frans & Monika Sie Dhian Ho (red.)**, *De belofte van een ander Europa. Naar een Europese Unie van waarde*, het 35^e jaarboek voor de sociaaldemocratie, Van Gennep, Amsterdam, 2016
- ▶ **Luuk van Middelaar**, *De Europese Unie en de gebeurtenissenpolitiek*, oratie, Universiteit Leiden, 23 september 2016
- ▶ **Frans Timmermans**, *Broederschap. Pleidooi voor verbondenheid*, Uitgeverij Podium, Amsterdam, 2015

MARNIX KROP

Voormalig Nederlands diplomaat & thans lid van de Commissie Europese Integratie van de Adviesraad Internationale Vraagstukken

‘A perfect storm’, zo wordt de situatie waarin Europa zich momenteel bevindt wel omschreven. Deze Engelse uitdrukking sluit goed aan bij de schok die de uitkomst van het referendum over een Brexit teweeg heeft gebracht. Na de eurocrisis, de Oekraïne-crisis en de vluchtelingen-crisis, alle op zichzelf al ingrijpend genoeg, kwam daar dit existentiële moment bij: nog niet eerder had de bevolking van een lidstaat in meerderheid aangegeven de Europese Unie te willen verlaten. Zouden meer landen deze door het Verdrag van Lissabon (2009) geschapen mogelijkheid van uittreden willen aangrijpen? De groeiende eurosceptis en de wijdverbreide aantrekkingskracht van populistische bewegingen elders in Europa doen intussen het ergste vrezen. Het electorale jaar 2017 – naast Nederland zijn er verkiezingen in de sleutellanden Frankrijk, Duitsland en wellicht ook Italië – zou tot verdere dijkdoorbraken kunnen leiden. De verkiezing van Donald Trump in het Witte Huis voegt daar de nodige orkaankracht aan toe: de traditionele Amerikaanse steun

voor Europese eenwording lijkt in één klap verdwenen. Sterker nog: Europese verbrokkeling en Duits isolement zijn het nieuwe parool in Washington. De gehele naoorlogse orde in Europa wordt daarmee op de proef gesteld. ‘A perfect storm’ inderdaad; beter kan het niet worden uitgedrukt.

Een storm roept om dijkbewaking en, als de woelingen zijn geluwd, om dijkverzwaring en het aanbrengen van stormkeringen. Om omvangrijke deltaplannen zelfs. Tenminste als we de dreigende fragmentatie niet voor lief willen nemen en het verenigde Europa niet in het geweld van de golven willen laten wegzakken. Bij alle twijfels over Europa lijkt er onder de Europeanen toch voldoende steun voor voortzetting van het Europese project te bestaan. En ook de huidige regeringen van de lidstaten willen nog van geen opgeven weten. In Bratislava (september 2016) en Malta (februari 2017) is het voorwerk gedaan: eind maart van dit jaar moet een Verklaring van Rome de nieuwe vastbesloten eensgezindheid gaan uitstralen. Maar met een verklaring keer

Marnix Krop

je de storm nog niet. Daar zijn jaren van aanhoudende werkzaamheden voor nodig, voortgedreven door een solide analyse van de problemen, een scherp besef van urgentie en een breed gedeelde politieke wil tot verbetering en verandering. Tot op zekere hoogte moet Europa zichzelf opnieuw uitvinden om ook in de toekomst stormbestendig te zijn. Behoort dit ook tot de mogelijkheden?

Politiek filosoof Luuk van Middelaar, adviseur en toesprakenschrijver van Herman van Rompuy – voorzitter van de Europese Raad (2009-2014) – sneed in zijn Leidse oratie in september vorig jaar een belangrijk probleem aan: kan Europa wel met grote gebeurtenissen omgaan? Is de EU eigenlijk wel crisisbestendig, waar het gaat om dramatische ontwikkelingen die om krachtig handelen vragen?¹

Met een Verklaring van Rome keer je de storm nog niet

Natuurlijk, regels ontwerpen en vastleggen, daarin is Europa een kei. En daar is op zichzelf niets mis mee, integendeel. De Europese integratie is in wezen het verhaal van het in regels vervatten van de wens en noodzaak om samen te werken. De EU is in eerste instantie een rechtsgemeenschap, waarin gemeenschappelijk recht de uitoefening van nationale macht moet temperen. De gewelddadige en rampzalige geschiedenis van ons continent moest beheerst en overwonnen worden: nooit weer oorlog, nooit weer Auschwitz, nooit weer economische ellende. Het is inmiddels al zeventig jaar geleden, maar de Europese Unie draagt nog steeds haar doopceel in zich. Haar hele cultuur en institutionele opbouw, haar hele 'politieke systeem' zo te zeggen, is gericht op het bouwen aan consensus voor het formuleren van gemeenschappelijke regels en op het

houden van toezicht dat zij ook worden uitgevoerd en nageleefd. Daarmee is de Unie een heel eind gekomen. Zonder al deze regels zouden lidstaten niet zo naar elkaar zijn toegroeid, zou er niet een vergaande vorm van gemeenschappelijke markt tot stand zijn gekomen, zou op zulke verschillende gebieden als landbouw, vervoer en buitenlandse handel niet tot zo'n gezamenlijk geordend beleid tot stand zijn gekomen, zou Europa – anders gezegd – niet zo'n vreedzaam en behoorlijk bestuurd continent zijn geworden. En toch: zijn regels wel voldoende om Europa bij elkaar te houden? Los van de vraag of deze regulerende machinerie – die niet alleen in Brussel zetelt: de lidstaten en hun parlementen zijn daar met huid en haar bij betrokken – wel altijd goed werkt en de nodige maat weet te houden (eurocommissaris Frans Timmermans is onder andere met *Better Regulation* belast), werpen de crises van de laatste jaren de nog dringender vraag op: kan Europa wel goed met plotselinge gebeurtenissen overweg? Laat bijvoorbeeld de vluchtelingencrisis niet zien dat Europa zo'n overweldigende ontwikkeling niet goed aankan, de zaak niet onder controle kan houden? Is dat niet een belangrijke reden waarom het Europa momenteel aan legitimiteit, aan publiek vertrouwen ontbreekt? Zo ja, wat valt daar dan aan te doen? Hoe kan Europa zo'n handelend vermogen verkrijgen? Moet Europa zo iets wel verwerven?

Zo zijn we langs de weg van de crisisbeheersing weer terug bij de aloude discussie over de uiteindelijke vorm van Europa, bij wat in het Frans zo prangend de *finalité politique* heet, het einddoel van het integratieproces. Dit is in het huidige klimaat een politiek wel erg incorrect onderwerp. Het riekt naar federalisering en daaraan is door de Franse en Nederlandse referenda van 2005 een hardhandig einde gemaakt. Maar toch kan de noodzaak crises te kunnen beheersen er niet helemaal omheen. Dit vindt overigens geen steun bij de populistisch nationalistische van vandaag, die immers

Marnix Krop

van mening zijn dat alle macht terug moet naar de eigen nationale staat en naar diens soevereine attributen, zoals het grensbeheer. 'Take back control' was niet voor niets de leus van de Brexiteers, dit keer vooral gericht op het stoppen van de arbeidsmigratie vanuit andere EU-landen. Ook in Trumps 'America first' weerklinkt dezelfde echo, zij het dat de continentale grootte van de VS dit een heel andere propositie maakt dan de veel kleinere schaal van de meeste EU-lidstaten. De vraag is dan ook of de EU voor het behoud van haar regels en arrangementen niet meer 'vuurkracht' nodig heeft om eventuele crises het hoofd te bieden. Daarbij moeten we niet in de eerste plaats denken aan de vorming van een Europese regering of iets dergelijks. Het begint veel eenvoudiger: moeten we bij het besluiten over Europese regels en arrangementen niet veel vaker het slechtst denkbare scenario in ogenschouw nemen? Ontwerpen we niet te vaak iets dat het bij mooi weer kan uithouden, maar dat onder de druk van tegenvallende omstandigheden moeilijk standhoudt? Want zo goed als Van Middelaar meent dat de Europese regels zijn, zijn ze ook weer niet. Twee voorbeelden.

Allereerst de euro. De gemeenschappelijke Europese munt, waartoe op politieke en economische gronden begin jaren '90 is besloten, vertoont een aantal defecten die in de zonnige periode van 2002 tot 2008/2009 nauwelijks aan de oppervlakte kwamen. Maar toen de internationale financiële crisis echt losbarstte, bleek het euro-bouwwerk zowel in zijn fundering als in zijn afwerking gebreken te vertonen die eerder verholpen hadden kunnen worden. In het algemeen kwamen deze defecten erop neer, dat de Europese landen de euro wel graag wilden hebben, maar niet of nauwelijks zin hadden de daarvoor nodige zeggenschap over de eigen economieën op te geven, of op zijn minst met een Europese instelling te delen. Daarom is de euro niet het product van een heuse Economische en Monetaire Unie, maar eerder van een veel beperktere Europese mun-

tunie. Het in 1997 toegevoegde Stabiteits- en Groeipact (SGP) moest iets van dit defect verhelpen, maar zeker nadat Duitsland en Frankrijk zich er niet aan hielden was het hek van de dam. Tussen 2005 en 2009 werden de regels van het SGP zestig keer overschreden, zonder dat er ooit een sanctie werd uitgedeeld. Gevolg: het voor een gemeenschappelijke munt onmisbare samengroeien van het financieel en economisch beleid van de eurolanden kwam in de staatsschuldencrisis (de eurocrisis sinds 2009) krakend tot stilstand en werd tijdelijk zelfs ver teruggeworpen. Dat de euro nog steeds bestaat, en het ergste zelfs lijkt te hebben overleefd, is niet te danken aan het Europese vermogen tot crisisbeheersing. Integendeel, de crisis heeft zich een paar jaar van het ene dieptepunt naar het andere voortgesleept, en dat er uiteindelijk licht aan het einde van de tunnel verscheen (met een mengsel van discipline, solidariteit en goedkoop geld) was meer te danken aan het sturend vermogen van de Duitse kanselier Angela Merkel, ER-voorzitter Van Rompuy alsook ECB-president Mario Draghi, dan aan de overige instellingen en de verzamelde eurolanden. De euro ging bijna ten onder aan zijn onvolledige en wellicht halfhartige mix van Europese gemeenschappelijkheid en nationale zeggenschap. De zwakte van de euro is op zijn minst evenzeer het resultaat van het falen van de lidstaten als van de EU zelf.

Tweede voorbeeld: de vluchtelingen. Ooit, in de jaren tachtig, is op initiatief van een aantal lidstaten (waaronder de Benelux) besloten de zichtbare bewaking van de onderlinge grenzen op te heffen. Dit 'Schengen-arrangement', dat tien jaar later in het EU-verdrag is opgenomen en bijna algehele geldigheid kreeg, is lange tijd een van de succesnummers van de Europese integratie geweest. Het was erg populair bij zowel burgers als vervoerders die zo van het lange wachten aan Europese grenzen waren verlost. Natuurlijk is er bij de opzetten van Schengen ook gesproken over de noodzaak van het gemeenschappelijk bewaken

Marnix Krop

van de gezamenlijke buitengrens, zo nodig tegen grensoverschrijdende criminaliteit. Dit bleek echter een brug te ver. Dat zou de soevereiniteit van de lidstaten te zeer aantasten: grenzen raken immers aan het wezen van de nationale staat. De afspraak werd dus dat elke lidstaat voor alle andere deelnemende landen de ‘Europese buitengrens’ zou bewaken. Wie van buiten kwam, zou aldus de Europese grens passeren en de Europese ‘gemeenschappelijke ruimte’ betreden. De diverse poortjes op Schiphol maken dit arrangement heel inzichtelijk. Later is voor de coördinatie van dit grensbeheer nog een Europees agentschap opgericht, het in Warschau gevestigde Frontex, maar dit kwam geenszins in de plaats van nationale zeggenschap over de grens. Ook is in de loop der jaren enige voortgang geboekt met

We zijn nu weer terug bij de aloude discussie over de uiteindelijke vorm van Europa

het formuleren van een gemeenschappelijk migratie- en asielbeleid – voor het handhaven van een Europese buitengrens natuurlijk onmisbaar – maar dit was bij het uitbreken van de vluchtelingencrisis nog bij lange na niet afgerond. In feite werkte een onderdeel ervan – het zogeheten Dublin-akkoord – wel erg tegen de gemeenschappelijkheid in: het legde de last voor de ontvangst/afhandeling van asielzoekers exclusief bij de landen van aankomst. De erbarmelijke omstandigheden van vluchtelingen in landen als Italië en, vooral, Griekenland is mede op ‘Dublin’ terug te voeren. Toen, vooral door de oorlog in Syrië, de dijken bezweken en vele honderdduizenden vluchtelingen zich op weg naar het Europese hartland begaven, brak het Europese front

heel snel en viel de Europese ‘aanpak’ in uiteenlopende nationale benaderingen uiteen. Ook hier ging Europa praktisch ten onder aan genoemde onvoldragen mix en waren de lidstaten waarschijnlijk meer verantwoordelijk voor Europa’s gebrek aan beheersing van deze crisis dan Europa zelf. Inmiddels hebben de ‘deal’ met Turkije en de oprichting van een Europese kustwacht de rust weer wat doen terugkeren. Maar een oplossing is het niet echt.

Deze voorbeelden wijzen naar de noodzaak van eerder meer dan minder Europa. Voor een stabiele munt en een functionerende buitengrens, ten behoeve van het vertrouwen van Europa’s burgers. Of Europa over zo’n handelend vermogen voor crisisbeheersing ook echt moet beschikken, is overigens niet alleen een vraag van bestuurlijke wijsheid bij het ontwikkelen van Europese arrangementen. Het gaat natuurlijk ook om de steun die daarvoor op politiek niveau kan worden verworven. In de parlementen van de meeste landen is daarvoor nog wel enige ruimte voorhanden. Dit is zeker het geval wanneer de nood als hoog genoeg wordt ervaren, zo liet de eurocrisis tenminste zien. Maar onder de bevolkingen is die steun onzekerder geworden, wat natuurlijk bij de komende verkiezingen kan gaan doorwerken. Om die neerwaartse spiraal te doorbreken is meer nodig dan rationele belangenafweging; er moet ook een beroep worden gedaan op politieke emotionaliteit. Waar populistische leiders met hun ‘eigen-volk-eerst-betoog’ de gevoelens van burgers bespelen, hoeft dat niet een eenrichtingsverkeer te zijn. Dat lijkt in elk geval het motief van Frans Timmermans geweest om zich aan het schrijven van het boekje, getiteld *Broederschap. Pleidooi voor verbondenheid*, te zetten. Zoals Angela Merkel haar landgenoten probeerde aan te moedigen zich over vluchtelingen te ontfermen met haar inmiddels befaamde dan wel omstreden ‘Wir schaffen das’, zo doet Timmermans een beroep op een (via vertalingen) groeiend Europees publiek om de ogen voor de ‘ander’ niet te slui-

Marnix Krop

ten en juist het hart te openen. Vrijheid, gelijkheid, broederschap, die beroemde trits van de Franse revolutie stoft Timmermans (met hulp van Victor Hugo) weer af. Daarbij maakt hij duidelijk dat die begrippen, die ook zoveel aan de ontwikkeling van de sociaal-democratie hebben bijgedragen, in samenhang moet worden gelezen en geleefd: zonder broederschap (of solidariteit) blijven vrijheid en gelijkheid dode letters. Solidariteit is overigens niet alleen eenrichtingsverkeer; om haar te kunnen bestendigen, moet er altijd wel iets van eigen belang in schuilen. Daarom schrijft Timmermans niet alleen over de noodzaak vluchtelingen op te vangen en terrorisme te bestrijden, maar ook om de verbinding in onze eigen Europese samenlevingen weer op te zoeken en te herstellen. Vooral de jeugd, en degenen die door de internationale economie in de knel zijn geraakt, heeft hij hierbij op het oog. Europa is buitenland en binnenland tegelijk. Grenzen zijn nuttig en belangrijk, maar muren zijn gevaarlijk. We mogen niemand buitensluiten. Timmermans schreef een behartenswaardig, bijna romantisch aandoend, politiek pamflet. Concrete voorstellen bevat het echter niet.

De hartenkreet van Timmerman sluit daarom wonderwel aan bij de teneur van de 35^e uitgave van het Jaarboek voor de sociaal-democratie, dat een 'Europese Unie van waarde' behandelt. Ten dele tenminste. Met een dertiental, vaak begin 2016 geschreven, bijdragen alsook een verhelderende samenvatting van de redacteurs Frans Bieckmann en Monika Sie, onderzoekt deze bundel 'de belofte van een ander Europa'. Uitgangspunt van deze speurtocht is de vaststelling dat menig (vooral jonge) Europeaan onder misnoedigheid en uitzichtloosheid gebukt gaat, dat dit is terug te voeren op effecten van de economische mondialisering en dat de Europese Unie daar geen bescherming tegen biedt, maar juist geheel en al als onderdeel van die 'globalisering' wordt gezien. Dat deze statistiek uit België afkomstig is, doet aan de grondigheid

van de redenering enige afbreuk. Maar laten we *for the sake of the argument* aannemen dat dit verschijnsel zich ook Europa-breed aandient. Europa dus niet als ideaal van verheffing, maar als producent van neergang. Europa dat geen bescherming biedt. In dit licht verklaart het boek de vlucht van het anti-Europees populisme in onze streken, alsook de Britse keuze voor het verlaten van de Unie. Is dat ook een richting die de sociaal-democratie, voor wie Europa voorheen vooral een 'project van hoop' vertegenwoordigde, zou moeten volgen? Dat zeker niet; met overtuiging kiezen de redacteurs voor een politiek van verandering van de EU, van aanpassing van haar beleid, en van hernieuwde toenadering tot haar burgers (of liever: omgekeerd, want de aangegeven richting is democratisering). Dus geen keuze voor een exit, niet van Nederland, en niet van links. De bundel gaat in op verscheidene Europese thema's, van vluchtelingen naar Schengen, van duurzaamheid naar mondiaal bestuur, en van gedeelde veiligheid met Rusland naar de brandhaarden bij Europa's bureaus. De meeste aandacht, zowel naar thema's als naar politieke uitwerking, gaat echter uit naar de invloed van het 'neoliberalisme' op het Europees project. Dat wil overigens niet zeggen dat de auteurs steeds op dezelfde lijn zitten. Sommige auteurs bepleiten bijvoorbeeld een terughoudende Europese ontwikkeling, terwijl andere zich juist krachtig voor 'meer Europa', zelfs een politieke unie, uitspreken. Niet elk artikel is ook even voldragen, terwijl er daarnaast nog wel wat thema's lijken te missen. Wat dat laatste betreft had in het bijzonder 'sociaal Europa', een met recht veelbesproken onderwerp tegenwoordig, niet mogen ontbreken.² Dit vooral omdat de meeste auteurs toch als belangrijke onevenwichtigheid in het Europese bouwwerk aanmerken, dat het teveel op vrijmaking van de markt leunt en te weinig op bevordering van werkgelegenheid en verwezenlijking van sociale samenhang. Te veel negatieve integratie en te weinig positieve

Marnix Krop

integratie, kortom. En dat zou buitensluiting teweegbrengen.

Het is jammer dat de auteurs niet echt duidelijk maken hoe dat alles in zijn werk gaat. Waarin schuilt die onevenwichtigheid in Europa dan? En hoe werken de Europese mechanismen die buitensluiting dan in de hand? Er kan toch niet worden volstaan met de mededeling dat de verdragen die ten grondslag liggen aan de interne markt en het euro-geldstelsel vorm kregen in de jaren negentig, dat wil zeggen tijdens de hoogtijdagen van het vrijemarktdenken? De precisie waarmee bijvoorbeeld Ad Geelhoed met zijn artikel 'Maastricht' en de sociaaldemocratie' in het Jaarboek van 1995 de te eenzijdige marktoriëntatie in het Verdrag van Maastricht blootlegt, wordt hier node gemist.³ Een behande-

Zolang niet goed uiteengezet wordt waaruit die actie dan moet bestaan, blijft het pleidooi iets onbevredigends houden

ling van het vervolg daarop — de eventuele correcties op 'Maastricht' met het witboek-Delors over 'groei, concurrentievermogen en werkgelegenheid' van 1993, het Verdrag van Amsterdam (1997), de Lissabon-agenda van 2000, het Verdrag van Lissabon van 2007 — zou in dit Jaarboek niet hebben misstaan. Ook ontbreekt eigenlijk een analyse van de wijze waarop het euro-systeem functioneert en langs welke weg dit tot onrechtvaardige uitkomsten leidt. Nu moet de lezer de auteurs en redacteurs maar op hun woorden geloven en ook, wat ernstiger is, gissen naar de wijzen waarop dit euvel ten principale kan worden rechtgezet. Dat daarvoor meer principiële sociaal-demo-

cratische actie nodig is, wil de lezer wel geloven. En wellicht ook dat dit moet worden ondernomen in samenhang met diverse politieke protestbewegingen aan Europa's linkerkant. Maar zolang niet goed uiteengezet wordt waaruit die actie dan moet bestaan, blijft het pleidooi iets onbevredigends houden. Willen de auteurs bijvoorbeeld koers zetten naar een nieuw EU-verdrag?

Niettemin bevat dit jaarboek een reeks interessante suggesties voor beleidswijzigingen. De meest aansprekende zijn te vinden in de artikelen van Melkert, Passchier en het duo Hemerijck/ Nierop. Maar ook Van Tilburg heeft natuurlijk gelijk met zijn pleidooi voor sanering van de Europese financiële sector. En Tang heeft zeker een punt door te hameren op het belang van de aanpak van grootschalige belastingontwijking door grote ondernemingen, zij het dat individuele lidstaten zich hier eerder aan bezondigen dan de EU zelf. Integendeel zelfs, maar de tegenactie op Europees niveau verdient zeker versterking. Het klimaat is er inmiddels ook naar. Of dat ook geldt voor Melkerts pleidooi voor een verschuiving van het Europees accent op financiën naar arbeid, is de vraag. Zeker als het is bedoeld om de positie van de ministers van Financiën in het euro-systeem concurrentie aan te doen. Wel is duidelijk dat in Europa de werkloosheid structureel te hoog is en dat dit een verwoestende sociale en politieke uitwerking heeft. Of dat echter alleen met een breed vraaggestuurd investeringsprogramma kan worden verholpen, is weer een andere kwestie. Een vergelijking tussen de verscheidene Europese landen laat zien dat die cijfers nationaal (en zelfs regionaal) sterk kunnen verschillen. Vooral landen met door kartelvorming gebrekkig werkende producten- en dienstenmarkten en met cliëntelistische politieke stelsels onderscheiden zich door structureel grote werkloosheid, dito geringe werkgelegenheid en omvangrijke zwarte en grijze arbeidsmarkten. Deze landen, vooral in Zuid-Europa te vinden, kenden allang een cultuur

Marnix Krop

van bescherming van binnenstaanders en marginalisering van buitenstaanders; vandaar steeds hun torenhoge jeugdwerkloosheid. Sinds hun toetreding tot de euro kunnen ze hun problemen met achterblijvende arbeidsproductiviteit, oplopende inflatie en verminderd concurrentievermogen niet meer maskeren met regelmatige devaluaties van hun munten. Zij, dat wil zeggen hun overheden maar ook hun sociale partners, moeten nu echt aan de slag met de aanbodzijde van hun economie, en ja, dat betekent ook de verbetering van de werking van markten, in de bedrijfssector, maar deels ook in de publieke sector. Dit gaat doorgaans niet vanzelf en doet bij betrokkenen ook vaak pijn. Maar zonder euro zou dit ook moeten gebeuren, want anders is het toegroeien naar een sociaal duurzaam evenwichtige, maar ook concurrerende, economie niet goed denkbaar. Overeind blijft echter wel Melkerts suggestie van een coalitie voor meer productieve publieke investeringen, ook voor de arbeidsmarkt. Dat is een idee dat in de huidige situatie van economisch herstel zich in het noordelijke helft van de eurozone goed laat bespreken en dat eventueel ook deel kan uitmaken van een nieuwe, zeer wenselijke

samenwerking tussen Duitsland en Frankrijk (investeringen in ruil voor hervormingen).

Dit sluit ook aan bij het idee van Hemerijck en Nierop om in het Stabiliteits- en Groeipact ruimte te maken voor sociale investeringen, anders gezegd om versterking van terreinen als onderwijs en gezondheidszorg mee te laten tellen als belangrijk aspect van de gewenste structurele economische aanpassing. Dit zou kunnen bijdragen aan de modernisering van die in elke economie en maatschappij belangrijke sectoren en daarmee ook aan de aanvaarding van de noodzaak van structurele hervormingen. Nadere specificatie van deze sociale investeringen en de voorwaarde van toezicht op de uitvoering ervan zijn wel nodig om te voorkomen dat hier weer een 'bres' zou worden geslagen in het bolwerk dat nodig is om de gemeenschappelijke munt overeind te houden. Want dat de euro een belangrijk instrument is om Europa's politieke stabiliteit en economische welvaart te bevorderen, en tijdens de financiële crisis zelfs onmisbaar was om Europa's uiteenvallen te voorkomen, had in dit jaarboek wel wat meer erkenning kunnen krijgen. Ook de euro – verbeterd, versterkt, dat zeker – is voor Europa van waarde.

Noten

- 1 Zie ook: 'Europa moet leren bescherming te bieden', interview met Van Middelaar in *NRC Handelsblad*, 23 september 2016; tevens: Herman van Rompuy (2015), *Europa in de storm*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- 2 Zie bijvoorbeeld Ieke van den Burg (2008), 'Een sociale agenda voor Europa', in: Frans Becker, Menno Hurenkamp en Monika Sie Dhian Ho (red.), *Het ongemak over Europa*, WBS-jaarboek, Amsterdam: Mets&Schilt, pp 165-179.
- 3 Ad Geelhoed (1995), 'Maas-tricht' en de Nederlandse sociaal-democratie', in: Frans Becker, Wim van Hennekeler, Bart Tromp en Marjet van Zuylen (red.), *Nederland in de wereld*, Het zestiende jaarboek voor het democratisch socialisme, Amsterdam: De Arbeiderspers, pp 87-118.

Peuro

Door **Nik-Jan de Boer**

Redactielid S&D

Op 1 februari jongstleden debatteerde de Tweede Kamer over het voorstel voor een parlementaire enquête over de invoering van de euro, ook wel bekend als de 'peuro'. Het voorstel ging gepaard met stevige taal van initiatiefnemer Thierry Baudet: 'Open de euro-doofpot. Verschaf inzicht in deze grandioze misser'. In eerdere stukken waren Baudet en zijn mede-initiatiefnemers milder. Het ging hen niet om het aanwijzen van schuldigen, maar om verdiepen en zo 'tot inzicht en oplossingen te komen'. Gezien de aanhoudende problemen in de Eurozone leek dat geen slecht idee.

Volgens PvdA, D66, CDA en VVD is over de invoering van de euro destijds echter op democratische wijze besloten en dus komt die enquête er voorlopig niet. Minister Dijsselbloem stelde dat er toen ook uitvoerig is gepraat over de risico's van een monetaire unie.

Dat beeld klopt slechts ten dele. Het besluit om een economische en monetaire unie (EMU) op te richten werd genomen met het Verdrag van Maastricht in 1992. Nederland is niet de euro in gerommeld, maar stemde zelf toe. Toch leidde het Verdrag van Maastricht tot weinig debat buiten het parlement. Ook weten we dat de EMU op Europees niveau is onderhandeld in een beperkte kring van onderhandelaars op basis van een technische en weinig politieke agenda; met een belangrijke rol voor de Europese centrale bankiers. Controversiële onderwerpen, zoals de relatie tot de politieke unie, werden van de agenda geweerd. Enerzijds maakte die beperking een overeenkomst over de EMU waarschijnlijk

mogelijk. Anderzijds maakte dat de EMU ook kwetsbaar, zoals de crisis onverhuld heeft blootgelegd. De mogelijkheid van een crisis speelde in het Nederlandse parlementaire debat over Maastricht slechts een beperkte rol.

Het is dus onjuist dat de risico's van de EMU ten tijde van Maastricht volledig zijn besproken in het Nederlandse parlement. Bovendien heeft de eurocrisis aangetoond hoe fundamentele aannames in het originele ontwerp van de EMU incorrect bleken. Jeroen Dijsselbloem wekt nu de indruk dat de maatregelen van tijdens de eurocrisis voldoende zijn. Verschillende economen achten verdere stappen echter nodig. Sterker nog, Dijsselbloem zelf is mede-auteur van het *'Five Presidents' Report'* dat verdere Europese integratie voorstelt.

Ondertussen laait de eurocrisis weer op. Terwijl het twitter-presidentschap van Trump, de Brexit en de aankomende verkiezingen de voorpagina's kapen, zijn de onderhandelingen over nieuwe financiële steun aan Griekenland in een impasse beland. Een meerderheid van het IMF-bestuur concludeerde onlangs dat de Griekse schuld onhoudbaar is. Met een werkloosheid van boven de 20% en jaren van economische krimp lijkt de ruimte voor Griekenland om nog meer te bezuinigen uitgeput. Bovendien is het een doodlopende weg. Zonder schuldenverlichting is er niet langer een realistisch perspectief op herstel. Voor noordelijke lidstaten lijken de grenzen van solidariteit echter ook bereikt. Hoe zijn we hier precies aanbeland en hoe moet het verder? Het is geen overbodige luxe dat over die vragen een stevig debat gevoerd wordt. Integendeel, dat is bittere noodzaak. Die rol had een parlementaire enquête kunnen vervullen.

A.L. Snijders

Geschiedenis

Mijn zoon laat me de kaart zien, een ontploffing aan wandelingen. 'Maak jij deze maar', zegt hij, 'deze is wel te doen'. We staan op een camping in Stavelot (Ardennen), waar hij deze zomer kampeert. Ik ben een etmaal zijn gast, hij wil dat ik wandel. Ik heb de hond bij me, het is een Weimaraner, hij is 12 jaar oud. Meestal zijn het kleine mannetjes met hoeden die zo'n hond hebben (Plasterk), of VPRO-managers met een Saab in cabriolet-uitvoering, maar soms zie je ze ook in het gezelschap van gewone mensen. Wat ik eigenaardig vind, is de gewoonte om de hond met zeven te vermenigvuldigen. Hij is 12 jaar geleden geboren, maar zijn 'eigenlijke' (d.i. menselijke) leeftijd is $7 \times 12 = 84$ jaar. Ik ben dus op stap met een oude hond van 84 jaar. Daar merk ik niets van, want hij loopt veel makkelijker de berg op dan ik, terwijl ik 14 jaar jonger ben. Het pad zigzagt langs een steile wand omhoog, de hond loopt vooruit en kijkt regelmatig om of ik wel kan volgen. Op de plaats waar ik bijna doodga van uitputting heeft de toeristische dienst van België een bankje geplaatst. Ik ga erop zitten en dank God dat ik in een beschaafd, rationeel land aan het wandelen ben. Als we over de berg heen zijn, lopen we door de buitenwijken van Stavelot. Het is erg vroeg, er is niemand op straat. Ik bekijk een goed onderhouden legervoertuig uit de Tweede Wereldoorlog dat achter keurige linten in een mooi perkje staat. Men mag er niet op klimmen, maar dat doe ik toch, omdat er niemand op straat is. Ik bekijk ook de rijen namen van mannen die in de strijd tegen de Duitsers zijn doodgeschoten. Daarna loop ik Stavelot weer uit op weg naar de camping. Bij een stuw kom ik een man met een zeer grote hond tegen. Hij wil alles over de mijne weten. Als ik hem vertel dat het een Duitse hond is, veert hij op. Hij is namelijk pro-Duits. Hij komt oorspronkelijk uit Malmédy, enkele kilometers verderop. Daar werden de soldaten van Hitler met gejuich en hakenkruisvlaggen begroet. Daar zijn foto's van, zegt de man, het is een oude wond. In Stavelot houden ze niet van mensen uit Malmédy. Ik vraag waarom hij dan niet verhuist. Hij zegt dat in Stavelot de huizen goedkoper zijn. Ik knik begrijpend. Als ik verder loop, roept hij me na dat ik een mooie hond heb. Ik zwaai naar hem.